

NAGY PÉTER: DRÁMAI ARCÉLEK

Bp. 1978. Szépirodalmi K. 246 l.

Nagy Pétert könyvének megírására – saját bevallása szerint – mindenekelőtt az az izgalmas kérdés indította, hogy a magyar dráma a nagy tehetségek és nagy sikerek ellenére, a huszadik században napjainkig, miért nem tudott feljutni a nemzetközi színpadokon jelentkező legjobb eredményekhez. A kérdés felvetése teljesen jogos, mint ahogy helyesen megalapozott a választ kereső fejtegetések kiindulópontja is, amely abban fogalmazódik meg, hogy a huszadik század első két évtizede a magyar irodalomnak és egyúttal a magyar drámának is fontos és fényes korszaka volt. A magunk részéről még hozzátehetjük, hogy egyidejűleg a magyar képzőművészet, a magyar zene és nem utolsósorban a magyar színház újjászületésének is tanúi lehettünk.

E pozitív megállapítások mellett egy nyugtalanító negatívum is hozzájárult a könyvben foglalt tanulmányok megírásához, az ugyanis, hogy a huszadik századi dráma- és színház történeti kutatás úgyszólván teljesen elhanyagolta ezt a területet. Éppen ezért a szerző drámatörténeti esszéi előkészítői és úttörői kívánnak lenni egy indokolatlanul és méltatlanul elhanyagolt műfaj történet megírásának – s kiegészítve a szerző gondolatmenetét – egy olyan műfaj történetének, amelynek a publicitása valamennyi irodalmi megnyilatkozás közül a legnagyobb és éppen ezért társadalomtörténeti szerepe is a legjelentősebb.

Az elemzés természetesen nem terjedhetett ki a kor valamennyi drámaírójára, a munka bizonyos szelekciót igényelt. Nagy Péter vizsgálódása nyolc író drámai tevékenységére terjed ki, s ezek a tárgyalás sorrendjében a következők: Bródy Sándor, Herczeg Ferenc, Molnár Ferenc, Lengyel Menyhért, Gárdonyi Géza, Szemere György, Tömörkény István és Móricz Zsigmond.

Az első pillanatra is feltűnik, hogy talán az egyetlen Molnár Ferencet kivéve, egyik sem par excellence drámaíró, hanem inkább regényíró és novellista, s epikus műveik mellett drámaírói te-

vékenységük – némi vulgarizálással – csak mellékfoglalkozásnak tekinthető. Ezzel függ össze az a jelenség is, hogy drámaik többségét novella- vagy regényátdolgozások alkotják. Tehát nem Ibsen vagy Hauptmann, illetve Katona vagy Szigligeti szabású drámaírókról van szó, akiknél a téma rögtön drámai formában jelentkezett, s akiknek egyetlen és kizárólagos megnyilatkozási formájuk a színpadra írott dráma volt. (Ez az alkotáslelektani és tipológiai kettősség nem kíván művészi értékelés lenni.)

A válogatásnak azonban van egy másik érdekes jellegzetessége is: Szomory Dezső, Barta Lajos, Szép Ernő, Balázs Béla és mások egyelőre nem azért maradtak ki a sorból, mintha Nagy Péter őket kevésbé tehetséges, fontos vagy jellegzetes íróknak tartaná, hanem azért – megint az egy Molnár Ferencet kivéve –, mert tanulmánykötetében a szerző többé kevésbé a naturalisztikus vonalat képviselő vagy legalábbis realiztikus szándékú írók drámai műveinek elemzését kívánta bemutatni.

Módszere nem pusztán irodalomtörténeti, hanem társadalomtörténeti is, sőt az utóbbi szempontjai sokszor erősebben érvényesülnek. Elsősorban az írók és drámák társadalmi viszonyulását vizsgálja, mint például Herczeg és Bródy esetében a dzsentri világhoz, illetve a fővárosi polgársághoz. Megnyugtatóan intézi el a magyar irodalom „elintézetlen ügyét”, Molnár Ferencet, kiemelve művészi értékeit és feltárva osztálykötöttségeit. Nagyon pontosan ki tudja jelölni helyét a magyar színpadi irodalomban: „annak a drámatechnikai vonulatnak, amely Scribe–Sardou-val indul el, valóban ő a legérettebb gyümölcse, technikai kiteljesítője; a magyar színpadi dialógusnak előtte soha nem látott fokra fejlesztője. E tekintetben párja és magyar megfelelője e színjátéktípus legjobb nyugati, huszadik századi képviselőinek: Noel Cowardnak és Somerset Maughamnak”.

Felfedezi Lengyel Menyhértet, fel kellett fe-
denzi, mert eddig még senki sem írt róla monog-
ráfiát, de még esszéit sem. Értékelésében – akár-
csak a többi író viszonylatában is, az egykorú
kritikákra, elsősorban azonban Ady, Hatvany,
Ignotus és Lukács György véleményére támaszkod-
dik. Nagyon szemléletesen rajzolja meg művészi
útját a Thália dramaturgiától a hollywoodi film-
írógig. Érdemes lett volna megemlíteni, hogy egyes
darabjai, így többek közt az Operaház által
1906-ban bemutatott *Pillangókisasszony* hatását
érettető *Tajfun* és *A csodálatos mandarin* szöveg-
könyve már a naturalizmus ellenáramlatának, a
szecessziónak tematikáját és színpadi eszköztárát
használja fel.

A könyv „Küzdelem a népdramáért” fejezet-
címe alá sorakozik a további négy író. Gárdonyi-
nál különösen *A bort megelőző* színpadi kísérlet-
tek érdekesek, amelyekben még nyoma sincs a
későbbi Gárdonyinak. Az Operaházban őrzött le-
velei arról tanúskodnak, hogy operalibrettók írá-
sával is foglalkozott, de mindig elutasították.

A népdráma magyarországi kialakulásának
akadályát a szerző a népszínmű jelenlétében látja.
Ezt a gátló szerepet azonban csak a hetvenes-
nyolcvanas években játszhatta, mert a millennium
után a Nemzeti Színház már egyáltalán nem, a
Népszínház pedig csak elvétve mutatott be új
népszínművet. A Népszínház ekkor már az operett
otthona, de így sem bírja a versenyt az új színhá-
zakkal, s 1907-ben végleg megszűnik. Voltaképe-
n *A bornak* már nem kell a műfajjal megküzdé-
nie, legfeljebb a népszínmű nyomán visszamaradt
egészségtelen közízléssel.

Anzengruber példája nagyon érdekes, és még
érdekesebb volna, ha ismernénk az osztrák pa-
rasztság társadalmi helyzetét összehasonlítva a
magyarral. De ezt sem írta meg még senki. A
Nemzeti Színház valóban nem játszott Anzengru-
ber-darabot, a Népszínházban azonban 1884-ben
színrekerült *A kirchfeldi pap* Gerő Károly fordítá-
sában. Előzőleg a Gyapjú utcai német színház-
ban gyakran játszották Feld Zsigmonddal a fő-
szerepben.

Jó érzékkel emeli ki a feledésből Nagy Péter
Szemere Györgyöt, aki Lengyel Menyhért mellett,
a másik magyar szerzője volt a Thália Társaság-
nak. (Egyébként a Thália története sincs megírva.
A Dénes–Katona-féle vázlatos könyvecske legfel-
jebb kiinduláshoz elég.) Érdemes idézni azt, amit
Nagy Péter Tömörkénnyel kapcsolatban a natura-
lizmusról ír: „A magyar drámának egyik nagy
tragédiája lett, hogy igazán a naturalizmus nálunk
sohasem futotta ki irodalmilag a formáját, s ha-

mar beszorították – most pusztán a dráma szem-
pontjából nézve – egyfelől a franciás jól megcsi-
nált színmű, másfelől a művileg költőiesített
szimbolista dráma öntőformáiba.”

A tanulmányok között a legérdekesebb két-
ségkívül a Móricz Zsigmondról szóló. Már csak
azért is külön figyelmet érdemel, mert Móricz
monográfusának tollából származik, akinek ezút-
tal félszáz oldalnyi új mondanivalója van száza-
dunk legnagyobb regényírójának drámaírói mun-
kásságáról.

Páratlan tárgyilagossággal elemzi részletekbe
menően Móricz Zsigmond drámáit és azt a küz-
delmet, amelyet ez a drámaisággal telített nagy
írói mindvégig oly reménytelenül vívott a drámá-
val, a színpaddal, a színházzal. Számos darabja
közül mindössze háromnak volt igazi sikere, s
ezeknek sem pusztán a szerző jóvoltából. Nagy
Péter világosan látja, hogy a *Sári bíró*t 1909-ben
Blaha Lujza személyes sikerének kell tekinteni,
annak ellenére, hogy ez a szereposztás a szerzői
intenciótól eltérő irányba terelte az előadást. A
másik kettő, a *Nem élhetek muzikaszó nélkül* és
a *Légy jó mindhalálig* sikersorozatát pedig Hevesi
Sándor dramaturgi és rendezői közreműködésé-
nek lehet köszönni. Móricz és Hevesi együttmű-
ködésére vonatkozó adatokat, amelyeket Nagy
Péter helyesen értékel, míg mások szkeptikusan
ítélnek meg, hadd egészítssem ki egy, ma talán
már anekdotikusnak ható, de mégis igen jellemző
személyes élménnyel:

Mint rendezőnővendékek rendszeresen bejár-
tunk a Nemzeti Színház próbáira, s így többek
közt végignéztük a *Légy jó mindhalálig* vala-
mennyi próbáját is. A szemünk láttára és fülünk
hallatára alakult ki a darab, maradtak ki, vagy
formálódtak át mondatok, cserélődtek jelenetek,
kaptak hangsúlyt egyes szavak, szünetek, gesztu-
sok, s bár a darab lényegileg ugyanaz maradt, az
új szöveg erősen eltért az eredeti sűgőkönyvtől.

Hevesi próba közben állt, vagy járkált a néző-
téren, a lámpával megvilágított kis rendezői asztal
mellett pedig „Zsiga bácsi” ült és szorgalmasan
jegyeztetett. Egyszer csak oda szól neki Hevesi:
„Mit írsz te ott, Zsiga?” – „Azt írom, amit Te
mondasz a színészeknek” – feleli Móricz. „Dehát
minek írod?” – „Meg akarom tanulni a mestersé-
get.” Hevesi legyintett egyet: „Ugyan már, hagyj
a csudába, sohasem fogod te azt megtanulni.”

Ez a párbeszéd elárulja, miként vélekedett He-
vesi Móriczról, akivel egyébként igen jó barátság-
ban volt, s akiről mint íróról, mindig a legna-
gyobb elismeréssel beszélt. Egyszer éppen vele
kapcsolatban a következőket mondta: „Ha én

Arany János korában lettem volna a Nemzeti Színház igazgatója, mindenképpen rábírtam volna őt legalább egy dráma megírására. Mert aki meg tudta írni a balladákat s olyan páratlan színpadi érzékkel fordította le a *Hamletet*, akkora drámai erőről tett tanúságot, amellyel talán a legnagyobb magyar drámát lehetett volna megírni. Csak rá kellett volna őt beszélni és segíteni neki. Többek közt ez is a dramaturgok és rendezők dolga lenne.”

Nyilvánvaló volt, hogy Arany Jánost 1929-ben Móricz Zsigmondnak hívták, akinek darabját világra kellett segíteni. Móricz regényeiben, novelláiban és drámakísérleteinek egyes jeleneteiben – mint azt Nagy Péter kifejti – valóban nagyon sok a drámaiság, vagyis az ellentétes indulatok és érdekek kifejezésének, a feszültséget, izgalmat, kíváncsiságot kiváltó cselekmények sűrítésének képessége. A drámaiság azonban megnyilatkozhat epikus, sőt lírai alkotásokban, valamint a zenében és képzőművészeti alkotásokban (Laokoon) is, de önmagában nem elég színpadi művek létrehozásához, bár drámaíró nehezen képzelhető el drámai érzék, illetve képesség nélkül.

A jó színpadi előadás ugyanis – akár klasszikus drámáról, akár könnyed modern vígjátékról van szó – olyan szigorú kompozíciós elvek és fontos szakmai ismeretek birtokában valósítható csak meg, amelyek figyelembevétele nélkül a dráma bukásra van ítélve. Ez a „mesterségbeli” tudás, amely megvolt Bródyban, Molnárnak és Herczegben, hiányzott Móricz Zsigmondból. Ő ennek tudatában is volt, ezért szerette volna megtanulni. Ez azonban semmivel sem kisebbíti írói nagyságát. Dickens, Dosztojevszkij, Thomas Mann és Arany János sem írt darabot, s Móricz mint regényíró és novellista csak az ő mértékükkel mérhető.

A színpadi ismeretek hiányosságait Nagy Péter is megállapítja, de Móricz sikertelenségének okát még egy másik tényezőben is felfedezni véli: a közönségben. „A kor, amelyben Móricz dolgozott a drámaírótól azt várta, hogy a szórakoztatóipar szakembereként szállítsa neki azt, ami a figyelmét kora és köre kérdéseiről elterelheti: s Móricz minden tehetsége abban állott, hogy ennek éppen az ellenkezőjét próbálta csinálni.”

Ennek a megállapításnak azonban két dolog látszik ellentmondani: az egyik, miért fogadta kedvezően ugyanaz a közönség Móricz regényeit és novelláit; a másik, miért karolta fel és ünnepelte ugyanez a pesti közönség Bródy, Molnár és Szomorj darabjai mellett Ibsen, Hauptmann, Shaw, Csehov, Pirandello, O'Neill és Bruckner

drámáit? És még az is ide tartozik, hogy lehetett egy ilyen felszínesnek, korruptnak, reakciónak minősített közönség előtt *Az ember tragédiáját* Móricz haláláig közel 800-szor játszani.

Gondolom, azt sem lehet felróni a közönségnek, hogy szórakozni akar. Mindenféle közönség, a görög és római egyaránt, mindig szórakozni akart a színházban, még akkor is, ha véres tragédiát mutattak neki. Még a középkori misztériumjátékok közönsége sem ájtatoskodásért jött össze a piacra, hanem a szórakozás kedvéért. Ugyanezt mondhatjuk Corneille, Racine és Molière közönségéről is.

És ebben a tekintetben a modern közönség sem változott meg. Bármily komoly legyen is a téma, a szórakoztatás mozzanata nem hiányozhat belőle. Különben nem is volna művészet. Nagyon fontos volna komolyabban foglalkozni a színházi közönség szociológiájával és pszichológiájával, s általában magatartásával – ahogy ezt már külföldön teszik, mert így közelebb kerülnének a színházi sikerek és bukások sokszor érthetetlen okainak megfejtéséhez is.

Bizonyára a közönségben is voltak olyan retardáló tényezők, amelyek szembe fordultak az akkori társadalmi valóságot feltáró naturalista és realista törekvésekkel. A sikertelenség fő okát mégis inkább a színjátszás elmaradottságában látom. A magyar színjátszás a századfordulón még nem állt azon a színvonalon, hogy adekvát módon tudta volna közvetíteni akárcsak *A bornak* reális paraszthalakjait a közönséghez.

Igaz, hogy a francia szalonvígjáték interpretációs feladatai rákényszerítették a színészt bizonyos fokú realista előadásra (közvetlenebb beszéd, kötetlenebb mozgás stb.), de mihelyt egy klasszikus vagy akár egy modernebb komoly színmű került előadásra, a színészek elkezdtek szavalni.

Ekkor még élnek a régi szerepkörök is, s mintájukra a paraszttábrázolásban is egy bizonyos sablon alakul ki: a parasztszínész. Nem is annyira a népszínmű gyakorlata formálta ki (ebben a dalokra épített műfajban alig volt szerepe a játéknak), a népszínműből inkább csak a jelmezt örökölte. Az alak a századvégi vicclapok karikatúráiból lép ki és Göre Gábor nyomán kel életre. A kedélyeskedő, a tájszólás komikumát kihangsúlyozó, pipázó, köpködő paraszt lett a sablon, amely aztán Rózsahegyi Kálmán és Bársony István játékában nyert végső megfogalmazást. Az igazi népdráma kialakulásának többek közt ez az álparaszti szerepkör állt az útjában.

Staud Géza

SZENCI MOLNÁR ALBERT ÉS A MAGYAR KÉSŐ-RENEZSÁNSZ

Összeállította: Csanda Sándor, Keserű Bálint. Készült a József Attila Tudományegyetem 1. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén, az MTA Irodalomtudományi Intézetének támogatásával. Szeged, 1978. 332 l. (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 4.)

Méltán apellálnak a szerzők és a lektorok türelmére e tanulmánygyűjtemény szerkesztői, hiszen benne a Szenci Molnár Albert születésének 400. évfordulójára rendezett tudományos ülésszakok anyaga négyéves késéssel lát napvilágot. Ennek folytán a könyv veszít aktualitásából (a szerzők közül ketten már nincsenek az élők sorában), de így is felhívja magára a figyelmet mint a modern Szenci Molnár-szakirodalom reprezentatív gyűjteménye. A hosszú előkészületi időnek persze meglehetett az a haszna, hogy az 1974-ben még csak vázlatos előadások 1978-ra tanulmányra érlelődtek. Mégsem mondható, hogy maradéktalanul előnyre vált a kötetnek az, hogy nem a Sárospatakon és Szencen elhangzott előadások pontos szövegét adja. Hiába kerestem például a könyvben Alexa Károly írását, amelyre pedig Holl Béla hivatkozik mint elhangzott előadásra. Még furcsább, hogy a kötetet szerkesztő Keserű Bálint dolgozata sem olvasható a kötetben. Az, hogy a (címéből ítélve) érdekes problémát feszegető előadás elhangzott, csupán Stoll Béla közleményének egyik lábjegyzetéből derül ki.

A tanulmánykötet módszerbeli változatosság jellemzi, sajnálnivaló viszont, hogy a történelmi, művelődéstörténeti, vallástörténeti, helytörténeti stb. dolgozatok mellett az irodalmi, illetve az irodalmi szempontokat következetesen érvényesítő írások kissé háttérbe szorulnak. A kötet szerkesztését a tematika határozza meg; egymást követik a Szenci Molnár tudományos és fordítói munkásságával, életével és költészetével foglalkozó tanulmányok. A könyv végén külön csoportba gyűjtve találjuk a filológiai részletproblémákat tárgyaló, valamint az új adatokat, dokumentumokat közlétező *Kisebb közleményeket*.

Harminchárom szerzőtől olvashatunk egy-egy dolgozatot, s ezek közül több csupán lazán illeszkedik ebbe a hozzávetőleges rendszerbe, mivel Szenci Molnárral nem vagy csak közvetve foglalkozik. Ilyenek a kötetben idegen nyelveken nyomtatott – igen nagy színvonalbeli különbségeket mutató – tanulmányok. Úgy tűnik, ezeknek lett volna feladatuk kijelölni Szenci Molnár helyét a nyugat- és kelet-európai irodalomtörténetben, ám (jó esetben) ezt meg sem kísérelik,

vagy (rossz esetben) erőltetett feltételezéseken túl nem jutnak.

Több írás foglalkozik a zsoltárfordítás elő- és utóéletével, hatásával, ám valódi, jelentős összefüggésekre csak Bóta László mutat rá – Császár Ernő nyomán továbbhaladva –, amikor meggyőző és bőséges párhuzamokkal bizonyítja, hogy a Lobwassert fordító Szenci Molnár gyakran felhasználja Sztárai és mások korábbi kísérleteit. Elrettentő ellentétpárja e tanulmánynak az utóélet-kutató Varga Erzsébet munkája, mely a Szenci-szakirodalom összes közhelyét elősorolja, saját megállapításaiént tálalva ezeket, megtoldva annyival, hogy a zsoltárfordító művében egy „történelmi sorsérzés ötvöződött... az Ótestamentumi antikkkal, az európai kultúrával és a magyar népiességgel”.

A Molnár Alberthez csupán lazán kapcsolódó művek közül leginkább Benda Kálmán adatgazdag tanulmánya emelkedik ki. A XVII. század első évtizedében Magyarországon mutatkozó társadalmi és gazdasági hanyatlás okait kutatja, ám – amint hangsúlyozza – nem újabb elméleteket kíván konstruálni, hanem a nemzetközi helyzetet vázolja a lehető legpontosabban, „számok és tények segítségével”. A sokoldalú szociológiai és politikátörténeti elemzés meggyőző, kétélyek csak azzal kapcsolatban merültek fel bennem, amit a szerző a korábbi időszakról, a XVI. század végéről mond. Magyarország ekkor valóban teljesen „egy ütemre lélegzett Európával”? Könyvtáraink akkori színvonala megegyezett volna az angol vagy olasz bibliotikákéval?

A szerzők egy csoportja Szenci Molnár Albert tudományos tevékenységét választotta témájául. Balázs János széles körű áttekintést nyújt Szenci szótárának és nyelvtanának az európai grammatikai és lexikográfiai irodalommal való kapcsolatairól. Eredményes vizsgálatokat folytat Szathmári István annak kiderítésére, vajon milyen irodalmi nyelvi szempontok vezették az első magyar szótárszerkesztőt az egymást követő kiadások korrigálásakor. Figyelemre méltó Szőnyi György Endre dolgozata is, amely Szenci és az okkult tudományok kapcsolatának kutatását negatív eredménnyel zárja. A szerző jellemzőnek tartja, hogy bár Molnár Albert ott élt az európai okkultizmus

központjaiban, mégis ezeknek szelleme a legcsekélyebb mértékben sem hatott rá. Téglásy Imre Szenci Molnár fordításstilusával foglalkozik. Gondos szövegvizsgálatokra alapozza megállapításait, ezek mégsem tűnnek teljesen meggyőzőnek. Nem világos, milyen szempontok alapján különíti el a „népi kifejezésformákat” a nem népi sajtáságtól egy olyan korban, amelyben az egységes irodalmi nyelv még csak kialakulófélben volt. Hasonlóképpen nem tisztázott, hogy a felsorolt retorikai alakzatok miért bizonyítják a fordítások manierista jellegét. Nagy várakozással tekintünk viszont a cikkben megírt, Szenci *Dictionarium*-ából válogatott *poétikai kishozár* elébe! Benkő László megszerkesztetlen, zavaros tanulmányát (mely állítólag szintaktikai problémákkal foglalkozik) nem kellene megemlíteni, egyik fantasztikus „felfedezését” azonban igen. Amellett érvel, hogy mikor Szenci Molnár a *ragadd elő* és az *állj elő* sorvégeken az igekötőt az ige után, a *megsegétek* szóban viszont az ige elé helyezte, ráértett a magyar szintaxis egyik sajátására, s közeljutott e „rejtély” megoldásához. A tanulmány írója nem kevesebbet állít, mint hogy aki a nyelvtant nem ismeri, az nem tud beszélni sem!

Sokan, talán a legtöbben a zsolnárfordító Szenci Molnárról írtak. Tolnai Gábor kötetnyitó pályaképvázlatában a korábbi tanulmányaiban kifejtettek újabb összegzését nyújtja. Ez a dolgozat egyike azoknak, amelyek leginkább megőrizték előadásformájukat. (Ugyanezen szöveg már olvasható volt az 1976-os *Szenci Molnár Albert válogatott művei* című kötet előszavaként.) Tolnai Gábor nevéhez fűződik a zsolnárfordítások személynységének meglátása. Ez az interpretáció az előadásban is elhangzott. Am az, ami Tolnai Gábornál mégis csupán finom impresszió, az sajnos Tözsér Árpádban meggyőződéssé érlelődik, s így, ami csak a zsolnárfordításba belelátható, esszéjében mind az kézzelfogható, „egyértelmű”, igazságként manifesztálódik. Szerinte a CIV. zsolnárfordítás a „zengő férfimell benyomását kelti”, s „erősen Michelangelo sixtusi képsorát idézi”. Nyilvánvaló, hogy itt annak elkülönítésére, hogy a magyar psalmusban mi ószövetségi és mi „csodálatosan gazdag reneszánsz költészet” – elegendő az intuíció. Egyes passzusokat azonban még így sem lehet megmagyarázni. Hogyan érti Tözsér azt, hogy Szenci Molnár „egyszerre volt vallásos és vallástalan”? S miként azt, hogy „a természet, az alkotás kultuszával egy kicsit még a leghívőbb hívőt is a materializmus és a racionalizmus oldalára állította”?

Csaknem bizonyos, hogy az efféle túlkapaszkodások színtén hívő Bán Imrét, hogy a versek kvalitását azok textúrájában keresse, s mintha Tözsérnek válaszolna, mikor azt írja Szenci Molnárról: „Egyedül a vallásos áhítat munkált benne, ez tette költővé.” Nagy felkészültséggel megírt, a teljes szakirodalomra támaszkodó, gondosan felépített tanulmány ez, a kötet egyik legjobbja. Mégsem győz meg arról, hogy Gáldi László 1958-as kismonográfiája a zsolnárfordítások ritmusa ügyében „kimondta a végső szót”, márpedig a dolgozat lényegében Gáldi gondolatmenetének a továbbbűzése. Hiszen bármennyi Balassi-periódust vagy jambust találunk is az énekekben, azok valódi ritmusát az eredeti dallam és rím adja meg, az eredetié, amelyet Szenci syllabáról syllabára, rhytmusról rhytmusra fordított.

Végezetül meg kell említenünk, hogy a tanulmánygyűjteményben akadnak olyan írások is, amelyek Szenci Molnár Albertről nem csupán a korlátlan elismerés hangján szólnak. Horváth Iván egy összetett rímtörténeti koncepcióba ágyazva tárgyalja Szenci híres *vala-vala*-bírálatát. Bebizonyítja, hogy Szenci nemcsak, hogy elkészett az orális verstechnika elutasításával (hiszen ezt már a Balassi-iskola megcselekedte), de saját költői működése visszalépés volt, hisz a szövegvers kialakításán fáradozó előző nemzedék gyakorlatát szemben ő ismét csak énekesverset írt.

Más módon, más területen vizsgálódva jut hasonló következtetésekhez Szörényi László. Szenci latin verseit olvasva kételyei támadnak azzal a felfogással szemben, mely szerint Molnár Albert többet tudott és mert európai szinten nyújtani latinul, mint magyarul. De mielőtt a latin versek részletes elemzésébe kezdene, hosszasan tárgyalja Szenci „történetfilozófiai” nézeteit, kutatja, vajon fellelhetők-e bennük európai távlatra valló nyomok. A válasz nemleges. Szörényi szerint felekezeti korlátok gátolták meg Szencit abban, hogy közel kerüljön a korszerű irányzatokhoz. Latin versei ugyanezt a képet mutatják, ám a *Lusus poetici* című gyűjtemény szerkesztésével sikerült magasabb rendű irodalmi tevékenységet is kifejeznie. Végső soron azonban magyar és latin nyelvű munkássága között semmiféle feszültség nincs.

E két utóbbi dolgozathoz kibontakozó alternatív Szenci Molnár-kép még nyilvánvalóan tovább árnyalható, ám mindenesetre azt is meg kell fontolni, hogy a *Kisebb közleményekben* Stoll Béla által nyilvánosságra hozott Szenci Molnár-le-

vél nagymértékben ez utóbbi felfogást támasztja alá.

A tanulmánygyűjtemény számos új adattal és szemponttal szolgál Szenci Molnár Albert értéke-

léséhez. Meggyőződésem azonban, hogy az eddigi szakirodalom nagy jelentőségű műveit, Dézsiét, Turóczi-Trostlerét, Gáldiét stb. nem múlja felül, nem is helyettesíti.

Ács Pál

VENEZIA E UNGHERIA NEL CONTESTO DEL BAROCCO EUROPEO

A cura di Vittore Branca. Olschki Editore, Firenze 1979. 450 p.

A kötet az 1976 novemberében a velencei San Giorgio Maggiore szigeten magyar és olasz kutatók részvételével megrendezett konferencia összesen 26 tanulmányát tartalmazza. Az olasz–magyar művelődéstörténeti kapcsolatok egészében joggal beszélünk Velence kiemelkedően fontos szerepéről: a Serenissima Repubblica legalább annyira „nyitott kapu” volt, a XVII. század végéig mindenesetre, mint a Habsburg-főváros. Az 1976-os a harmadik ilyen jellegű kollokvium a Fondazione Giorgio Cini és a Magyar Tudományos Akadémia közös rendezésében: az elsőt – amelynek témája Velence és Magyarország a reneszánsz korában volt – 1970-ben tartották, s lényegében erről szólt a második, az 1973-as budapesti is.

A Fondazione Giorgio Cini elnökhelyettese, Vittore Branca szerkesztésében megjelent olasz nyelvű tanulmánygyűjtemény a korábbiakhoz képest egy jó évszázadot lép előre, és programszerűen nagyobb súlyt fektet az európai kontextus megajzolására. A barokkot mint önálló művelődéstörténeti irányzatot egészben tekintő szintetizáló tanulmányaival a kötet a szélesebb szakmai közönség érdeklődésére tart számot, s hozzájárulhat a barokk általános újraértékelésének folyamatához. A dolgozatok másik, mennyiségileg jóval nagyobb része egy-egy részletkérdést világít meg, sok új felfedezéssel és értékes meglátással.

Az itt megjelent tanulmányok tehát *módszereket* tekintve két, *tartalmi* szempontból négy fő csoportra oszthatók. A barokk általános jellemzőivel, szociológiai hátterével és a korábbi művelődéstörténeti irányzatokhoz való viszonyával foglalkozó tanulmányok vezetik be a kötetet. Ettore Paratore történeti-művelődéstörténeti, Giorgio Bárberi Squarotti irodalomtörténeti, Bán Imre filozófiai, Gian Alberto Dell'Acqua művészettörténeti, Klaniczay Tibor poétika-történeti aspektusból vázolta fel az irányzat fő vonalait. A tartalmilag rendkívül színes analitikus tanulmányok hagyományosan négy csoportra oszlanak: a korszak történelmét, gazdaságtörténetét vizsgálta

Pach Zsigmond Pál, Raoul Gueze, Anton Maria Raffo, Benda Kálmán, Zimányi Vera, Angelo Tamborra és Nagy László; filozófiáját Alberto Vecchi és Makkai László; képzőművészetét Garas Klára, Hajnóczy Gábor és Rózsa György; irodalomtörténetét Tolnai Gábor, Sante Graciotti, Carla Corradi, Jan Ślaski, Sárközy Péter, Bitskey István, Ruzicska Pál, Szörényi László, Amedeo Di Francesco és Király Erzsébet.

Célszerűnek látszik kissé részletesebben bemutatni két olyan összefoglaló tanulmányt, amelyek nem jelentek meg magyarul, s nehezen hozzáférhetőek a magyar olvasók számára. A történeti barokk és a barokk módszer és stílus jegyeit magukon viselő műalkotások ahisztórikus kategóriáját összemérő Paratore erősen leszűkíti a terminus használhatósági területét. Korábban az indifferens „secentismo” (XVII. századi) helyébe került a korszak művészetének és irodalmának egyik jellemzőjét a többi rovására kiterjesztő „barokk”, aminek még az etimológiájával sem vagyunk megnyugtatóan tisztában. Csak annyit tudunk biztosan róla, hogy valami negatív tulajdonságot hordoz, s pejoratív értelmű. Paratore három érvényben levő szómagyarázatról tud (a szillogizmus egyik torz formája, szabálytalan formájú gyöngy, hamiskártyás). A szerző, miután nyilvánvalóvá teszi a történeti barokk és más korok (XIX–XX. század fordulója) felszínén hasonló művészete és irodalma közötti különbséget, a barokk jegyeket keresi a XVI. század vége s a XVII. század művészeti ágaiban. Az angol irodalom történetében ezeknek csak a metafizikus költők felelnek meg, Milton alig s még kevésbé az Erzsébet-kori dráma. A spanyolban Góngora, Gracián, Quevedo munkásságában domináns, egyébként a *siglo de oro* színházára csak megszorításokkal érvényes. Itáliában csak Marinót és követőit nevezhetjük barokknak, az olasz irodalom valójában a petrarkista-klasszicista vonalat folytatja, erre épül majd a XVII. század végén az Arcadia, amely otthont ad a barokkellenes reakcióknak. Ugyanígy a francia irodalom is hamar visszatér, elsősorban Raci-

ne-nal a klasszikus inspirációhoz. A zenében lényegében az egész XVII. század mentes a barokk koloritúrától, s a következő században Händel kell várnunk, míg valami hasonló törekvés tanúi lehetünk. (Claudio Monteverdi komolysága, szigorúsága, férfias akcentusai alapvetően mások, mint a barokk feminizmusa és szenzualizmusa.) A művészetek történetében Paratore szerint a klasszikus hagyomány továbbélése epizódyszerűvé degradálja a barokk ízlést: felül kell vizsgálni Rembrandt, Franz Hals, van Dyck, Velázquez, Caravaggio, sőt még Rubens idetartozásának a kérdését is.

Jean Rousset meghatározását alkalmazva (a barokk az átváltozás és a hivalkodás művészete, a mozgás és a díszítés) lényegében egyetlen kritérium alapján csonkítja meg a barokkot: különbözik a fegyelmezett, racionalista, klasszikus hagyománytól. Paratore meg sem említi Arisztotelészt, akinek poétikája egyaránt alapjául szolgált a barokknak és a XVII. századi klasszicizmusnak – mindkét irányzat a maga képére formálta az antik filozófust. Még az általában „legbarokkabbnak” tartott művész, Bernini is úgy akart alkotni, ahogyan a régiek. Egyik szobráról Roberto Longhi fedezte fel nemrégiben, hogy nem eredeti antik alkotás. A barokk tranzitorikus mozgás iskolapéldájának tekintett Apolló és Daphné szoborcsoport férfi alakjának modellje, a XVIII. századi neoklasszicizmus teoretikusának, Winckelmannnak a legkedvesebb antik szobra, a Belvederei Apolló volt.

Szigorúbb korszakhatárok közt differenciáltaabb értelmezés jellemzi Giorgio Bárberi Squarotti összefoglaló *Bevezetés az irodalmi barokkba* című tanulmányát. Squarotti megmarad a barokk általánosan elfogadott művelődéstörténeti fogalma mellett, s így következtetései is lényegesen eltérnek Paratore-étól. Az Arisztotelész Poétikája körüli elmékedések a XVI. század végén az eredeti racionalista és terszerű jellegének csökkentéséhez jutnak el, magát az imitáció-elvet egyre inkább a költött, a színlelt világra alkalmazzák, s az új katarzis-elmélet megengedi a borzalmak, a heves érzelmi kitérőek ábrázolását. A reneszánsz bizonyosságok válságba jutásával a tudat elvesztette közvetlen viszonyát a valósághoz, az új irodalmi eszközök kutatásában a dolgokkal való közvetett, nyugtalan és ellentmondásos kapcsolat jut kifejezésre. A látszattá váló lét, a pillanatnyiság, az állandó mozgás, a végtelen tér és perspektíva szubjektívizmusa érzékennyé tette az alkotókat és az olvasókat a retorikus szélsőségekre, a rendkívüli nyelvi gazdagságra, plaszticitásra, és

megkövetelte a szuggesztív képeket, a lenyűgözést és a csodálkozás felkeltését. Az ember magabiztos, központi helyzete a tudományok fejlődésével egyre inkább illúzióvá válik: rövid az út Giordano Bruno világegyetemek végtelenségének kozmológiai gondolata és Blaise Pascal a végtelen terek örök csendje, az ember nagysága és nyomorúsága paradoxonjai között. A természeti törvények könyörtelen beteljesülését passzívan elviselni kényszerülő ember lelkiállapota nyújtotta a halál-tematikájú költészet széles körű elterjedésének a pszichológiai alapjait. Az idő elfutása, a szépség tűnékeny volta, az erőszakos halál visszatérő eleme az angol metafizikus költészetnek és a spanyol, az olasz vallásos irodalomnak. A tapasztalás bizonytalanságából következően „Az egész barokk retorika – legyen az egy Góngora legmagasabb pillanata, vagy mint a marinisták nagy részénél, a pusztá utánzás momentumai – a versenynak ebből a kettős követelményéből születik: a dolgok instabil voltából és rögzítésüknek mindig megcsalt és mindig újra feltámadó követelményéből.” (34. l.)

Az illúzió teremtette képzeletbeli világ és a valóság közötti összekötözés a barokk regény (Cervantes: *Don Quijote*) és dráma (Shakespeare: *Lear király*, *Hamlet*, *Macbeth*) fő konfliktusa. A világ természetes arányai felborulnak, a dolgok relatívvá válnak, s a szerencse szeszélye a hős akarata helyébe lép. „A Hamlet a legjellegzetesebb barokk tragédia példája.” (39. l.) Benne az intellektuális hős megérti az értékek felborulását, a világ romlottságát, amivel szembe saját maró ironiáját tudja helyezni, ami mások szemében örületnek tűnik. Don Quijote a régi értékeket keresi az új, ellenséges környezetben, s Racine-nál is eleve lehetetlen bármilyen kompromisszum a magára maradt, kiszolgáltatott tragikus hős és a világ szereplői között.

A capovolgimento del mondo, a világ fejtetőre állása kifogyhatatlan lehetősége – más-más szempontból – a barokk komédiának és prédikációirodalomnak.

A magyar olvasók jól ismerhetik már Bán Imre barokk-tanulmányait. Itt Bán Imre az arisztotelianizmus barokk filozófiai gondolkodásra tett hatásáról szól, elsősorban a barokk hatalomkultusszal, retorikával és újszokásokkal kapcsolatban. A barokk és a manierista művészet problémáit kritikátörténeti megközelítésben vázolja fel Gian Alberto Dell'Acqua. A XVIII. század vége barokk-képe rövid összefoglalása után a szerző a két irányzat kutatásának klasszikus műveit mutatja be Wölfflntől Arganig. A nagyszabású kriti-

katörténeti összefoglalást F. Braudel gondolatával zárja: „Általánossá válik, vagy legalábbis erre törekszik, egy többértelmű nyugtalanság, az élet vad kívánása, egy refugium megtalálásának a vágya, elmenekülve az álomba, a verbális játékba, a zenébe, a színpadi illúziókba, a mágia olaszok által kitalált jeleneteibe...” (68–69. l.)

Az 1976-os konferencia magyar delegációjának vezetője, Klaniczay Tibor szintetikus tanulmányában a barokk poétika és művészetelmélet kialakulásával foglalkozik. A XVI. század második felének poétikai vitáiból kiindulva elemzi a manierizmus és a (barokk elméleti alapját képező) hivatalos esztétika összeütközését. Az ütközési zónában helyezkedik el Torquato Tasso, aki sajátos tudathasadással mint költő (*Gerusalemme Liberata*) manierista, mint elméletíró elfogadja és alkalmazza teoretikus műveiben a hivatalos, barokk esztétika tételeit, ezzel saját költeményét kénytelen támadni. A barokk poétika és művészetelmélet kidolgozói, a számtalan manierista gondolatot is átvevő, azokat új, barokk rendszerbe építő Iacopo Mazzoni és Federico Zuccari.

Az *analitikus* és szintetikus tanulmányok hátramezsgyéjén kell elhelyeznünk a két filozófia-és vallástörténeti tanulmányt, Alberto Vecchiét és Makkai Lászlót. Vecchi az ellenreformáció ideológiai-szervezési átalakulása szempontjából osztja négy fázisra a barokk kultúrát, elsősorban az észak-itáliait. A Barocco e controriforma közös történetének első fejezetét a tridentin zsinat végével (1563) kezdődik és 1580 körül tart, ekkor alakul ki az egyház új szervezeti rendje. Az ellenreformáció győzelme és hivalkodása jellemzi az 1630-as pestisjárvánnyal lezáródó második szakaszt. A harmadik „évszakt” 1675-ig tart, amikor a pápi elhivatottság érzését felváltja az anyagi érdek. A XVII. század végéig tartó utolsó periódusban végtelenül kieleződnék a belső ellentétek, s „kialakul egy új kultúra, amely – a század vége felé – az Arcadia ideáljaiban ismer magára”. (118. l.) Az ellenreformáció e négy fázisához kötvé mutatja be a szerző a másfél évszázad egyházi művészetét és irodalmát (Loyolai Szent Ignác, Mattia Bellintani). A cél itt is egy másik, fantasztikus világ érzékeltetése, amit az empirizmustól elfordulva „a hajlított vonal és a perspektivikus illúziók diadalával” akartak bemutatni.

Az ember és a természet új viszonyát írja le Makkai László, a Copernicus, Bruno, majd Descartes és Newton által gyökeresen megváltoztatott XVII. századi kozmológiában. Makkai László francia nyelvű tanulmányában arra a következtetésre jut: „Az ember története során talán még

sohasem érezte magát annyira elzártnak a természettől, annyira a »természet ellentétének«, mint a »révolution cosmique« kritikus pillanataiban.” (153. l.)

A történettudományi tanulmányok közül Pach Zsigmond Pálé a keleti szárazföldi kereskedelmi útvonalak tengerre való áttevődésének okairól és közép-európai következményeiről szól. Raoul Gueze Carlo Cartari, a pápai arcívum gondnoka naplójának tükrében mutatta be a XVII. század második fele magyar történetének jelentős eseményeit. Anton Maria Raffo a XVI. század derekán, 1553-ban alapított bolognai magyar kolégium körül tisztázta – zágrábi levéltári kutatások alapján – a szakirodalomban meglevő félreértéseket. Benda Kálmán a dalmát tengerpart környéke szerencsétlen sorsú népének, az uszkoknak a történetét, pusztulását írja le, összehasonlítva a szerencsésebb hajdukkal. Zimányi Vera Zrínyi Péter és Miklós velencei kereskedelmi kapcsolatait kutatta. Angelo Tamborra a Zrínyi Péter és Frangepán vezette nemesi felkelést mutatta be, Galeazzo Gualdo Priorato történeti művein keresztül. Nagy László Velence jelentőségét vizsgálotta meg a magyarországi török-ellenes harcban.

A művészettörténeti tanulmányokat a szorosabb értelemben vett olasz–magyar kapcsolattörténeti kutatások jellemzik. Garas Klára a Magyarországon megfordult, illetve a magyarokkal kapcsolatban volt velencei művészekről; a Velencében járt magyar művészekről; valamint olyan harmadik nemzetiségű alkotókról, akik itt is, ott is dolgoztak. A személyes kapcsolatokon túl a műkereskedelemnek volt jelentős szerepe a közlekedésben. Rózsa György Buda visszafoglalásának egykorú olasz képzőművészeti ábrázolásait mutatta be.

Művészetelméleti kérdéseket tárgyalt a reneszánszban és a barokkban Hajnóczy Gyula, a templom-alaprajz és az urbanisztika egyes kérdései köré csoportosítva a kor építészet-elméleti nézeteit. A reneszánsz antropomorfizmus XVII. századi továbbélésére vonatkozó két következtetése: az építészet-elméletek a barokkban elvesztették korábbi filozófiai jellegüket, és organikus egészként a természet többé nem lesz modellje az építészetnek.

Témák és módszerek gazdagságával jellemezhetjük a tíz analitikus irodalomtörténeti tanulmányt. Komparatistikai szempontból közeledik a korszak spanyol, olasz és magyar irodalmához Tolnai Gábor. Főbb vonalaik vázolója után részletesebben foglalkozik a magyar politikusok, írók és költők (Balassi, Rimay, Pázmány, Zrínyi, Beth-

len) dél-élményével és az olasz kultúra hatásával műveikben. Sante Graciotti a barokk kettős arculatát mutatta be: a társadalmi krízis kétféle magatartásformát hozott létre az irodalomban, a művészetekben és a zenében. A világban harcoló hős képét és az attól elhúzódó, a harmonikus természet illúziójában élő pásztorét. Carla Corradi egy velencei író, Teodoro Mioni történeti regényének (*La Turca fedele*) a magyar vonatkozásait elemzi. Jan Ślaski, a varsói egyetem tanára Balassi kései vallásos költeményeit a kortárs lengyel irodalommal együtt elemezte. A magyar–lengyel viszonylatban a közvetlen kapcsolat nélküli tipológiai analógia a meghatározó, és mindkét irodalom bőven merít az olaszból – ez újból egymás felé közelíti a két irodalmat. Ślaski maradéktalanul érvényre juttatja az összehasonlító szempontokat mind a magyar–lengyel fejlődési párhuzamosságban, mind – olasz alapról – a forrás-, a hatás- és témátörténeti kutatásokban. A komparáció különösen a XVII–XVIII. századi olasz és magyar irodalom vonatkozásában indokolt használatára hívta fel a figyelmet Sárközy Péter. Ekkor olyan társadalmi, politikai helyzet alakult ki Itáliában, amely sokkal inkább hasonlítható a közép-európai országok fejlődési szakaszához, mint a fejlettebb Angliához vagy Franciaországhoz. Az olasz irodalom elvesztette európai

vezető szerepét, s témafelvetésében, problémáiban a magyar, lengyel stb. irodalomhoz közeledett. A XVII. század vége barokk válsága és a klasszicizáló Arcadia poétikai vitája vonatkozásában a szerző megállapítja – összhangban az olasz irodalomtudomány jelenlegi állásfoglalásával –, hogy az Arcadia volt az a „szűrő”, amelyen keresztül a barokk beszivárgott a XVIII. századi irodalmi mozgalmakba.

A közép-európai prédikáció-irodalmat mérte fel Bitskey István. A reformáció által befolyásolt országokban volt jelentős a katolikus prédikátorok működése, akik fontos szerepet játszottak az anyanyelv elterjesztésében, tökéletesítésében, méltóságának elfogadtatásában. Ruzicska Pál Pázmány Péter *De imitatione Christi*-fordítását elemezte. Szörényi László a barokk neolatin költészet hősi eszményének sajátosságait mutatta be az olasz, a magyar és a közép-kelet-európai jezsuita irodalomban. Amedeo Di Francesco az olasz epikus modelleket vizsgálta a *Szigeti veszedelemben*. A magyar összehasonlító irodalomtudomány Arany János óta klasszikus témáját, Tasso és Zrínyi viszonyát dolgozta fel Király Erzsébet az etikai elkötelezettség és a vallásos hit szempontjából.

Pál József

NYÍRI KRISTÓF: A MONARCHIA SZELLEMI ÉLETERŐL

Filozófiatörténeti tanulmányok. Bp. 1980. Gondolat K. 248 l.

„... a történelem könnyebben fölfedi mélyebb jelentését, amikor a válságperiódusokat fogjuk vallatóra” – formuláz frappánsan Carl E. Schorske (vö.: *Valóság* 1980/9. 117.), kinek szellemi jelenlétét, jótékony inspirációját Nyíri Kristóf tanulmányfüzérében is gyakorta érezhetni. Mátrai László, Hanák Péter, Kiss Endre és mások könyvei, publikációi után ismét egy kötet igazolja, hogy a Monarchia-kutatások világhívatának évadján mégis az „utódállamok” tudósai számára a legfontosabb és a legbeszédesebb ez a különös és rövid életű konglomerátum. Az oszt-rák, a magyar, a cseh (és a mindhárommal egybe-szővődő zsidó) sors antinómiáinak, válságtudatának bölcséleti visszfényét vizsgálja Nyíri Kristóf, bemutatván az érvesztes, a nyelvi elnémulás szélsőséges konzekvenciáit csakúgy, mint a meghaladás, a föloldás elemi és sóvár igényeit többeknél.

A széthullás, a kiüresedés tényeit rögzíti, valódi és álértékek pusztulásáról ad hírt a Monarchia filozófiája, hogy gravitálva a csőd, a hallgatás felé, örökkévaló dolgok, mozdíthatatlan ideálok, példáuladón megformált életek szükségéről s lehetőségeiről is üzenjen.

Sajátos szempontú s e felfogást konzekvensen érvényesítő filozófiai esszék gyűjteménye a Nyíri Kristóf könyve; ismerősünk már a legtöbb darab a *Valóság* és a *Világosság* hasábjairól. Lehetne másként is, ám a kontinuitás és a koherencia benyomását kelti a kötet: sikerült egyívú egészet formálnia öntörvényű, magukban is teljesedő tanulmányaiból a szerzőnek. Segít a szerkesztésben a választott korszak lényegét, legfőbb jellemzőit markáns vonásokkal vázoló bevezető (felhangznak itt már az utóbb kibontódó gondolatok és tanulságok, a majdan vissza-visszatérő vezérmotí-

vumok) s a kronológia elvéhez igazodó struktúra, amely nem csupán mechanikus és felületi rendezőként, a vizsgált szerzők sorrendjét rögzítő banalitásként funkcionál, hanem a periódus logikáját, belső mozgását is leképezi. Anyagának törvényeihez igazodik tehát Nyíri Kristóf, amidőn az 1848 és 1918 határolta korszak formális időkeretét megnyitván, előbb az osztrák platonizmus bolzanói gyökereit, majd meg Musil és Wittgenstein kései munkásságának belső megfeleléseit is kitapintja. Az esszék legfőbb egybeszítője azonban kétségkívül a megközelítés, a nézőpont azonossága. Szerzőjük mindenütt ugyanabban a speciális jelentésben alkalmazza a „filozófia” szak kifejezést (7–8.), módszere pedig szociálpszichológiai, azaz bölcelet s éppen adott történelmi situáció kölcsönhatásában, „anyagcseréjében” mediátornak tekinti az elemzett gondolatrendszerek megalkotóit, rámutatva személyiségükben s elveikben egyedi karakter s a kor determinálta szükségszerűség bonyolult összefüggéseire. Egyszerűségről mentes, komplex és érvényes a kép, mi így élénk vetül, s majd mindig rokonszenves a könyv előadásmódja, nyelvezete is. Árulkodik ugyan arról egy-két stílusfordulat, hogy a századvég, a szecesszió szépségkultuszának égővén járunk, Nyíri eszménye azonban – helyesen – a pontos, világos, puritán szófüzés és fogalomhasználat, a cifra dekórumokat mellőző tudományos hitel, amely csak elvétve tözomszédja itt a szürke igénytelenségnek s a szárazságnak.

Híjával lévén a kellő filozófusi kompetenciának, bajosan méltathatók érdeme szerint a kötet nagyobbik, bölceleti illetőségű hányadát – szakfolyóiratra tartozik e specifikus hozadék, az árnyalatnyi, avagy releváló újdonságok megmérése. Számunkra meggyőző volt a könyv egészé s megannyi részletanalízise, véleményünk így alapvetően az egyetértésé s az elismerésé. Imponálóan találjuk a feldolgozott szakirodalmat, mennyiségi s minőségi szempontból egyaránt (külön érdem, hogy soha nem válik ez a szerző saját gondolatmenetének koloncává, hanem „csak” a háterszág szerepét tölti be, a jegyzetekben), s kiváltképp szívesen emlékezünk a bevezető, valamint a Wittgenstein–Kafka- és Musil-életmű belső rokonságát taglaló fejezetekre. Előbbi pregnanciája, szimplifikálástól ment tömörsége okán vélünk példaadónak (biztos körvonalak rajzolják élénk az osztrák és a magyar társadalmi-bölceleti fejlődés lényegi eltéréseit, ütemkülönbségeit, némelykor interferenciáit), utóbbiakban meg a háromféle oeuvre magjának, sugárzó centrumának egybevetése s rokonítása hat roppant szuggesztív-

van. Találónak érezzük az okfejtést, amely vizsgátfunkció helyett a liberális antropológia trónfosztóját fedezi föl a freudi gondolatban (138–139.), s már csak valószínű irodalmi konzekvenciái miatt sem mellékes a jellemzés, amelyet a Ferenczi Sándor-féle pszichoanalízis erős közéleti-szociológiai karakteréről olvashatunk. Felette örövendetes, hogy máig divatos prekoncepciók, kiátkozó gesztusok nélkül közelít a könyv Ernst Mach, avagy Sigmund Freud elméletéhez (rámutatva ez utóbbi schopenhaueri, nietzschei gyökereire is), politikai – így szükségképp deformált – áttételeik helyett eszmetörténeti jelentőségükre figyelmeztetve elsősorban. E gondolkodók (a névsort bizvást folytathatnók) tárgyilagos megmérésekor heveny indulatok, előzetes elfogultságok, sommás minősítések már-már kötelező érvényű, bénító hagyományától kell függetlenül a kutatónak, s az itt megnyilatkozó szuverenitás a Nyíri-esszék egyik legvonzóbb sajátossága. Eltörpülnek az eddig említett erények mellett a fogyatkozások. Nem értjük, a szerző Gumplovicz-tanulmánya miért véli szükségtelennek fölemlíteni, hogy Herbert Spencer elméletének és a szociáldarwinizmusnak egyik különös variációjával szembeállunk (holott csupán emez Európa-szerte virulens ideológia koordinátarendszerében lelheti meg pontos helyét e nagyon is monarchikus színezetű adaptáció), túl direkt, rövidzárlattal fenyegető összefüggést tetelez a könyv némelykor (pl. Mach prágai helyzete s az érvesztes filozófiája közt), s itt-ott átfedés, önisméltás lazítja a könyv kompozícióját (pl. 24–25., 66–67. stb.). Sajnáljuk, hogy Nyíri nem is sejteti, legyen bár egyértelmű bizonyos szövegek s gondolatmenetek sugallata: a vizsgált bölcselők és szépírók gyakorta az egzisztencializmus forrásvidékéig kalandoztak, a Monarchia adta létélmény és identitásválság logikus követke-zésekként.

Fukarabban mérnök az elismerést a kötet irodalmi vonatkozásairól szólván, noha bőven akad bennük is méltánylást, megfontolást érdemlő kitétel, tanulságos okfejtés. Könnyű egyetértésünk Nyíri Kristóffal, amidőn – szemben az osztrák gondolkodással – „alapvetően nem filozófikus jellegű”-nek aposztrofálja a magyart (12.), s osztrák vélekedését abban is, hogy a dualizmus korának honi bölcselete inkább a költészetben ütött tanyát (19.). A „sajátosan magyar” filozófia kép-telen, másutt már rég meghaladott eszméket dédelgető koncepciójáról mondottakat (30.) Ignotusnál is jobban hitelesítheti egy olyan tragikus hangoltságú Ady-vers, mint *A fajok cirkuszában*. Nem új fölismerés, de változatlanul igaz, hogy a

vereséget szenvedett osztrák liberalizmus a művészetbe emigrált kénytelen (23.), az viszont meggyőző és távlatos gondolat, mit a nagy befolyású századvégi platonizmus és a szecesszió egybefüggéséről, lényegi rokonságáról olvashatunk (108–109.). Örömmel konstatáljuk a tárgyilagos hangot, amellyel a szerző a mostanában gyakran hánytorgatott s Lukács ellenében majd mindig Babitsot elmarasztaló „homályosság”-vitához közelít (162.), s korántsem pusztán filológiai érdekű, hanem az eötvösi koncepció megítélését módosítja mindaz, amit a könyv az *Uralkodó eszmék* eredeti nyelvéről, magyar fordításának problematikájáról és hiányos voltáról fejteget (50–52., 58.). Ez utóbbit vélnök a kötet egyik legnagyobb novumának – Eötvös-kutatóink aligha mellőzhetik eztán a Nyíri kínálta tanulságokat.

S mégis: hiányérzet és ellenvélemény nemegyszer ébred bennünk az irodalomra is tartozó részletek olvastán. A Mach-filozófia hirtelen és szűkszerű fölfedeztetését kommentálva miért nem említetik meg vajon Robert Musil neve s pályakezdő kisregénye? Bizonytalán sugallatos lett volna az összevetés, ha nem is a wittgensteini gondolkör és *A tulajdonságok nélküli ember* egybehangzásainak színvonalán. A machi bölcseléstől, az empiriokriticizmusból disszertáló Musil alkalmasint rengeteget hasznosított az érvesztesés filozófia konzekvenciáiból a párhuzamosan készülő *Törless iskolaéveiben*. Az áthasonítás, a belső megfelelések sokasága szinte tapintható – s ki lehetne hivatottabb elemzőjük Nyíri Kristófnál? Lényegesen nagyobb s fájdalmasabb fogyatkozás, hogy vajmi gyér a gondolati hozadék, a valóban reveláló megállapítás a *Forradalom után* c. fejezetben, valamint *A magyar századelő ideológia-történetéhez* c. kapitulum Adyt értékelő passzusaiiban. Feltűnik már az is, hogy – Kemény, Eötvös és Madách gondolatvilágát értelmezvén – többnyire nem a legfrissebb szakirodalom tényeit s argumentumait mozgósítja a szerző. Aligha hiba ez önmagában, kivált ha újszerűek és meggyőzőek a következtetések. Ám ha a tanulság alig több annál, hogy a vizsgált szerzők egyike sem filozófus, sőt, megfelelően konzervatív elköteleződésűeknek, mindhárom elméletellenesnek minősíthetők, tüstént hiányolni kezdjük a modern analízisek inspirációját. Kétségtelen: Keményék nem voltak bölcselők a szó valódi értelmében, s ezt nagy nyomatékkal hangsúlyozni kell, főképp egynémely túlzó – bár gyaníthatóan metaforikus szándékú – kijelentések jogos korrekciójaként. Ez azonban csak kiindulópontja lehet további vizsgálódásoknak, nem pedig végső követ-

keztetés. Fölismeri Nyíri Kristóf is, hogy Kemény, Eötvös és Madách egyaránt politikus alkat, s 1848–49 keserű tanulságaira reflektálnak műveikkel. Akkor viszont másként esik a latba konzervativizmusuk, valóságfedezet nélküli spekulációktól irtózó, kiegyenlítődést, „súlyegyen”-t, organikus fejlődést áhítózó elméletük s művészetük. Az eszme önmagától ittasodó, veszélyes kalandjait utasítják el mindahányan, s az egykorú magyar világnak erre az óvásra is szüksége volt. Túl aggályos, konzervatív nézőpontú a figyelmeztetés a körülmények hatalmára? Meglehet. Kemény például joggal bírálta a délibábos illúziókat, a realitásokkal nem kellően számoló gondolati konstrukciókat a *Zord idő* Werbőczijében és György barátjában, figyelmeztetvén a megalapozatlan elméletek katasztrofális következményeire. Egyáltalán: hisszük, hogy e szerzők – épp mert nem bölcselői traktátusok alkotására születtek – szépirodalmi művekben fejtették ki eszméiket a legérvényesebben, ezek vizsgálata azonban (az egy *Tragédia* kivételével) nem szerepel a Nyíri Kristóf könyvében. Érthető ez a szűkítés, következtése azonban csonkaság s szerföltött korlátozott igazságtartalom. S nincs terünk ámbár a polémiára, megjegyeznők: a *Tragédia* nyelvezetét illetően sem vagyunk egy véleményen a szerzővel. Arany (és mások) javításai nem a filozófiai mélység ellen, hanem a nagyobb művészi erő érdekében történtek.

Az Ady–Lukács-esszé tanulmányozása közben csak fokozódik elégtelenségünk. A költőt jellemezvén kitetszik, mily gyér a saját mondanója Nyírinek. A szakirodalmat összegző (és sajnos, szimplifikáló) okfejtés lényege: Ady sem volt filozófus. Tudományos értelemben (s a Földessy-féle lelkendező-elmitologizáló felfogás szerint) valóban nem, ámde poétikai szempontból föltétlenül (vö.: Barta–Kardos–Nagy: *Bevezetés az irodalomelméletbe és az irodalomtudományba*. Bp. 1966. 94–95.). Az igazi líra sosem tör fogalmi megoldásra, „beéri” a felismerést kísérő érzelmi fejleményekkel, a tudás, a sejtés örömeivel, avagy viselésének heroizmusával. Ady költészete is ilyen, s a Németh Lászlótól oly pregnánsan jellemzett gondolati karakterét Nyíri Kristóf sem vonja kétségbe. Elfogadhatatlannak vélnök továbbá *A magyar ugar* poétájának s a fiatal Lukács törekvéseinek társítását is. A könyv – szerintünk megengedhetetlenül – egybemosná kettejük világerzését, Kelet–Nyugat dilemmáját, közös nevezőre hozná a vívódó magyarságtudat és a „szabadon lebegés” merőben eltérő állapotát. Több mint kérdéses számunkra, hogy azt fejeznék ki az

ifjú Lukács fogalmi, filozófiai síkon, ami oly szorongató gondja volt Ady költészetének (158.), s kereken tagadjuk, hogy előbbi mélyen azonosult a nemzet sorsával s kultúrájával (uo.). Jóval későbbi szituáció vetül vissza így a századelőre, s ezt hangoztatván nemcsak önmagával – Lukáccsal is ellentmondásba keveredik Nyíri Kristóf. Megfeledekzik arról, mit citált a 150. oldalon, s minő véleményeket tesz magáévá a 162-től. A legfőbb cáfolat mindenestre Lukács Györgynek egy valómása: „... az ellenérzést kritika nélkül általánosítottam, kiterjesztettem az egész magyar életre, történelemre, irodalomra egyaránt...” (vö.: *Magyar irodalom, magyar kultúra*. Bp. 1970. 6.). Főlöleslegesnek és károsnak ítéljük az efféle erőszakolt, tendenciózus elrajzolásokat! S más a véleményünk az idézett passzusok magyaros mivoltáról is (164.).

Végezetül: problematikusnak tetszik az életrajzok funkciója a kötetben. Csupán elvéve revalálóak (Mach esetében pl.), többnyire formális a jelenlétük, nemegyszer el is maradnak. Roppant nehéz tájékozódni az *Irodalom* c. függelék összezsúfolt anyagában, egyszer-egyszer sorhiányos, így értelmetlen jegyzettel is találkozhatni (pl. 223., 226.), olykor meg bosszantó s a befogadást nehezítő sajtóhibák tarkázzák a szöveget („észvesztésről” áll az éneztésről: 94.; „Untersuchungen” az Untersuchungen: 120.; „nagy” a vagy helyén: 160. stb.).

„... ha... az újító szellem melegágya volt, ebbe kellett belepusztulnia” – vélekedett Hanák Péter a Monarchia kikerülhetetlen végzetéről. Nyíri Kristóf könyve ehhez a „fátumhoz” szolgáltat újabb, igen fontos adalékokat.

Lőrinczy Huba

BABITS MIHÁLY BESZÉLGETŐFÜZETEI

A szöveget gondozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Belia György. 1938, 1940–1941 I–II. k. Bp. 1980. Szépirodalmi K. 689, 479 l.

Egy nagy költő, egy jelentős művészeti és történeti gondolkodó emlékiratai vagy naplói mindig különleges érdeklődésre tarthatnak számot. Vannak azonban olyan különleges személyes és tárgyi körülmények, amelyek ezt az érdeklődést nemcsak fokozzák, hanem a szóban forgó írást elsőrangú és sokrétű forrássá is avatják. Ez a helyzet Babits Mihály ún. *Beszélgetőfüzeteinek* két kötetével is. Irodalomtörténeti, művelődéstörténeti s szorosabban vett, szociologikusan értett társadalomtörténeti szemzőgből is. De eszmetörténeti s főleg, ha szabad így mondani, magatartástörténeti szempontból is. A füzetek azokban az években keletkeztek, amelyekben Babits elvesztette kezdődő, majd egyre gyorsabban a vég felé hajtó gégerákja következtében hangját. Az őt látogató ismerősökkel és barátokkal, családtagokkal és orvosokkal e füzetekbe írva váltott szót, vagy merült, ha jobban volt, hosszabb beszélgetésekre is.

Babits ekkor már nemcsak a szinte minden számottevő irodalmi, szellemi, sőt politikai áramlattól elismerten a kor egyik legjelentősebb lírikusa, epikusa és értekező prózáírója, hanem az irodalomközélet egyik szervező, irányító, ítélethozó kulcsfigurája is. Kezében az írók és kritikusok számára kitüntetést jelentő és az anyagi gondokat

is tetemesen enyhítő egyik fő díj döntési joga. Akik – nem utolsósorban éppily minősége, ily funkciója következtében – ellenségesen, sőt gyűlölködően álltak vele szemben, költői teljesítményét, gondolati szintjének magasságát, világirodalmi és történeti tájékozódásának távlatos biztonságát még azok is elismerték, még azok is legfeljebb egy-egy haragos, sértett időszakukban vonták kétségbe. Széles fordítói tevékenysége, fordítói műválogatása még inkább növelte tekintélyét. Lényegében már ekkor egyfajta konszenzus alakult ki atekintetben, hogy a Rilketől Eliot-ig Valerytól Darióig terjedő gazdag variációjú törekvések egyéni változatú magyar képviselője ő. A francia századvég ihletéséből indult, mint az említettek legtöbbje is, magába vette a századeleji izmusok hatását anélkül, hogy hosszabban, programszerűen hívuk is lett volna. A századfordulóval kezdődő nagy válságerzetből, válságvilágból ő is a régi korok nagy európai kultúrájában, az antik, a középkori, a reneszánsz kultúrában keresett segítséget; s a XIX. századtól öröklött, a legnemesebb értelemben vett humanista polgári liberalizmusát ennek az örökségnek az erővel igyekezett megóvni. „Az európai irodalom történeté”-t összefoglaló, személyes élményt idéző, ragyogó esszéstílbé fogott nagy át-

tekintése végig azt tanúsítja, hogy a múlt e nagy korszakainak klasszikussá érett magatartásaitól remélt példát és útmutatást nyerni.

Azért fontos e tényeket fölemlíteni, mert a *Beszélgetőfüzetek* ideje – 1938, majd 1940–41 – azokra a roppantul bonyolult és nehéz időkre esik, amidőn minden humánus európai hagyomány és minden európai műveltségű ember nehéz próba, nehéz vizsga elé került. Babits próbája, Babits vizsgálja az átlagosnál is nehezebb volt. Részint azért, mert a magyar viszonyokat még bonyolultabbá tette az a tény, hogy az 1920-as versailles-i békék által más államok igazgatása alá került magyar lakosságú területek egy részét a Közép-Európa fölött ekkor parancsnokoló barbár náci-fasiszta német–olasz szövetség visszajuttatta Magyarországnak. Természetesen azzal a céllal, hogy Közép-Európa népeinek összefogását, önvédelmét a *divide et impera* elve alapján eleve lehetetlenné tegye. Bármennyire világos volt is ez a vezető elmék körében, az egykori igazságtalanság következményei még oly csalárd célú fölszámolásának hatása alól ők is nehezen vonhatták ki magukat. Részint azért, mert hosszan elhúzódó kegyetlen betegsége lelkileg is igen megviselte, elszigeteltté és magányossá tette, a gyakori látogatók ellenére is. A *Beszélgetőfüzetek* első tanulása mondhatnánk, emberi, jellemképi. Egy nagy szenvedéstörténet áll össze többségében olyan mozaikkockákból, amelyek spontán képződésekor az irodalmiasság s az utókor szempontja alig játszott szerepet. Szempontja alig, jelenléte azonban annál inkább. Miként segítette a legfelsőbb termésketté vált irodalmi kultúra a szenvedés és kiszolgáltatottság elviselésében, a halálközelség s a végtelen introvertálás bénító hatásának kivédésében ezt az embert – szinte minden nap minden textusából hozható erre közvetett, de nagyon frappáns példa. A második tanulás Babits világnézetére, szorosabban katolicizmusára vonatkozik. Sokszor mondották pusztán etikainak vagy kultúrtörténetinek, vagy filozofikusnak, vagy tradíció-őrzőnek Babits ragaszkodását öröklött hitéhez. Valójában jelen vannak mind ez elemek, de a füzetek oszthatatlannak mutatják katolicizmusát, amelyre nem emennek vagy amannak a vonásnak a vállalása, hanem inkább ennek vagy annak a vonásnak az erősebb vonzása a jellemző. Mindenekelőtt az élet örök rendjét intéző erők iránti közös emberi bizalom és pietas vonzása, amely-

nek legmélyebb értelmű kifejeződését és gyűjtőmedencéjét az egyház kezdetektől napjainig gyűlő hagyományában vélte a költő megtestesülni. A harmadik tanulás szorosabban vett közéleti-politikai. Szinte nincs beszélgető partnere, akitől ne próbálna tájékozódni a dolgok állása és derengő reménye iránt, s akinek ki ne fejezné aggodalmát a humánus, a liberális európai s nemzeti hagyományok sorsát, jövőjét illetően. Végül nemcsak színezői, de nagyon gyakran hosszabban témái is a füzeteknek az egyes írók, az egész irodalmi élet s az egész kor irodalmi mozgásának problémái. S itt összefoglalóan nem azt kell megállapítani – bármennyire fontos is – hogy Babitsot ekkor, a szenvedés árnyékában az addiginál is sokkal inkább a *patientia* és *tolerantia* keresztény, humanista, liberális elve vezeti, s hogy ennek jegyében mindenkiről, aki etikai s művészi értéket képvisel, nagy megértéssel és melegséggel szól, hanem azt, hogy klasszicizmusának igazi értelme is e végső szembenézés jegyében teljesül ki: egy mozgalom-programos irány helyett fölszívn minden olyan értéket, amely az emberi magatartás legsegitőbb válfajának kialakítására, átadására, megőrzésére alkalmas. A hagyományos formák korszerű átalakítása ezért fontosabb számára, mint az eredetiség öncélú hajszolása.

A könyv olvasója, ha egy-két lapot néz csak át, kétséget táplálhat, nem lett volna-e jobb csak szemelvényesen, kivonatossan kiadni e füzeteket. Ha az egészet végigkísérte, látja, mint emeli egyik mozzanat a másikat, mint teljesíti ki Babits nagy-szerű magatartás- és jellemképét, élet- és művészetfelfogását a különböző szférákból vett mozaikok sora. S látja, mint kerül e kép középpontjába az európai kultúra hagyományait magába ötvöző keresztény válfajú, liberális tolerancia és *patientia*, humanitás és karitás, életszeretet és embertisztelet.

A könyvhöz Belia György készített gondos kísérő jegyzeteket, s alakított ki jól áttekinthető közlésrendet és tipográfiát. A jegyzeteket azonban alighanem kár volt a laptükör függőleges egyharmadát kitevő margóra helyezni. Nem csak a kötet lapszáma duzzadt föl általa fölsőlegesen; sokkal nehezebben is kezelhető, mint a hagyományos lapalji apparátus; azaz az ellenkező eredményhez vezetett, mint ami általa bizonyosan célozva volt.

Németh G. Béla

Válogatta: Csanda Sándor, Varga Béla. Előszó és jegyzetek: Csanda Sándor. Bratislava, 1978. Madách K. 675 l.

Kevés kiadványt várt a csehszlovákiai magyar irodalommal foglalkozó kutatók – sajnos, gyér – táborra olyan érdeklődéssel, mint Fábry Zoltán szakszerűen sajtó alá rendezett, jól válogatott és a „tárgyhoz” méltón jegyzetelt kötetét. A várokozás azért is volt oly nagy, mert például a Sugár Erzsébet által gondozott Gaál Gábor-levelezés (G. G.: Levelek, 1921–1945. Bukarest 1975.) szép példát szolgáltatott arra, hogyan lehet a levelezés tükrében tanulságosan bemutatni egy szerkesztői-közírói életrajzot, és ezt hogyan lehet – a jegyzetek révén – beleégyezni a korba.

Amilyen izgalommal nyitottuk ki a Fábry-levelezés vaskos kötetét, a kötet végén ugyanolyan csalódottsággal tettük le. Sem a szövegközlés mikéntje, sem a jegyzetelés, sem a kötet felépítése nem méltó a csehszlovákiai magyar irodalom legjelentősebb egyéniségéhez. Avval egyetértünk, hogy egyelőre csak *válogatott* levelek közreadásáról lehet szó. Indokolják ezt a terjedelmi korlátok és a még élő személyiségekre vonatkozó és csupán messzibb időszak távlatából helyesen értékelhető megjegyzések, passzusok kitételek. De azt a szerkesztői bevezetőben megfogalmazott elvet, miszerint „A leveleket egyébként nem lehet olyan szó szerint venni, mint a nyomtatásra szánt dolgokat”, nehéz helyeselni. Az írói-közírói életműnek szerves része a levelezés, egy korszak tanulmányozása elképzelhetetlen a kortársi levelezés tüzetes tanulmányozása nélkül; egy kimondottan közéleti szerepre vállalkozó, újságot szerkesztő-szervező egyéniség (legyen Kazinczy Ferencről, Gaál Gáborról vagy Fábry Zoltánról szó!) levelei értékesen járulnak hozzá a periódus másként aligha pontosan föltárható részleteinek tüzetesebb megismeréséhez. S azt sem értjük: mit ért azon Csanda, hogy a leveleket a „néhol szükséges kihagyás”-okkal közli. Úgy véljük, nem maximális igény, ha a kihagyások *valódi* okáról filológiai jellegű tájékoztatást igényelünk. Tehát: még élő személyeket sért-e, vagy még mindig félremagyarázható kitételek zavarhatják a nem-irodalomtörténész olvasót? Nem láttuk a levelek eredetijét, így csak kérdezhetünk. S azt is csak kérdezhetjük, hogy a Fábry-hagyatékban megmaradt *tizenhárom* Sziklay Ferenc-levélből miért csak *tíz* közül Csanda? Hol a kihagyott három? Vajon létezik-e? S ha létezik, valóban közölhetetlen jelen-

leg? A magunk részéről nem hisszük, mivel feltehetőleg 1920 és 1927 között keletkeztek; s bár nyilvánvaló vitáról tanúskodnak, de éppen a vita nem közölt részletei hordozhatnak értékes információt.

Apróságnak tetszik, de a sajtó alá rendezőnek a kort nem értő magatartásáról árulkodik: „A leveleket a mai helyesírás szerint közöljük...” Súlyos hiba. Szántó György, Fábry Zoltán és mások 1920-as évekbeli expresszionizmusához szervesen hozzátartozott helyesírásuk mikéntje. Szavak egybe és külön írása, a pontok, a kettőspontok, a kérdőjelek, a kérdő- és felkiáltójelek együtt, a pontosvesszők stb. stílusértékűek! Az íráskép a mondanivaló hordozója náluk (és nem csak náluk).

Az említett részletkérdések mellett azonban egy sokkal súlyosabb, az egész kötet olvashatóságát kérdésessé tévő és önmagához képest is következtelen módszerhez tesszük a magunk kérdőjelét. Csanda (és Varga?) a levélírók személye szerint bontva közli a leveleket. Sziklay Ferenc esetében először Fábry leveleit Sziklayhoz, aztán *külön* Sziklay leveleit Fábryhoz. Más esetben először jönnek a Fábryhoz küldött levelek, majd utána – ismét külön – Fábry Zoltán levelei. Természetesen ez nehézkessé teszi (nemcsak a folyamatos olvasást, hanem) a szorosan egymáshoz tartozó gondolatok, folyamatok, viták követését is. Nem él a szerkesztő a régi jól bevált módszerrel, a kronologikus közléssel. Tehát, aki arra kíváncsi, hogy miről vitázott a Földes–Szántó–Fábry-hármas, annak azt legalább három helyről kell összeszednie, s ezzel együtt ide-odalapozgatnia. S az is teljesen bizonytalan, hogy egy olvasó számára ismeretlen vagy kevésbé ismert személy, újság, napilap, esemény kap-e jegyzetet vagy nem; vagy ha igen, hol. Többnyire – s ez számunkra teljességgel érthetetlen – nem az első előfordulás alkalmából. Néhány példát mutatunk be, de korántsem a teljesség szándékával.

A Sziklay Ferenchez írt 8. számú Fábry levélben olvassuk: „Keller Imrének kitépted a méregfogát” (43. l.). A 10. számú levélben ott a jegyzet: „Keller Imre konzervatív kassai író és kritikus.” (45. l.) A Kassai Napló szerkesztőinek 2. számú levelében találunk ismét célzást Keller Imre mesterkedéseire (103. l.), erről szűk szavú

jegyzet is tudósít, hivatkozva Keller Imre kulcsregényére (Tisztán egy életen át, Kassa 1933.). Csak éppen azt nem tudjuk meg, hogyan tette ártalmatlanná Sziklay Ferenc Keller Imrét.

Más példák: Darvas Jánosról először a 75. lapon esik szó, de csak a 302. lapon tudjuk meg, hogy „költő”, Dobossy László először a 87. lapon szerepel, a róla szóló jegyzet az 569. lapon található, a DAV első ízben a 88. lapon említetik, jegyzetet a 321. és 524. lapokon lelünk, az utóbbi fölösleges is.

Emellett semmiféle rendszert nem voltunk képesek fölfedezni Csanda jegyzetelési módszerében. Még a leginkább a Gaál Gábor-levelekhez fűződő jegyzetek felelnek meg az átlag filológusi igénynek, de azok nagy része szó szerinti, helyenként rövidített másolata a Sugár Erzsébet által sajtó alá rendezett Gaál-levelezéskötet jegyzetanyagának. Hogy ezt a jegyzetanyagot Csanda fölhasználta, arról csak a 11. lapon tesz futólagos említést, megköszönve Sugár Erzsébet levélben vagy szóban adott információit.

A jegyzetek általában hiányosak, pontatlanok, semmitmondóak és nem ritka a súlyos tárgyi tévedés sem. Nem tudjuk meg, hogy a *Hangzatka* Sziklay Ferenc regénye (38. l.), nem értjük, hogy a Büchner, Kleist, Hölderlin, Nietzsche sorból miért *csak Büchner* kap jegyzetet (78–79. l.). Honnan sejtse az érdeklődő olvasó, hogy a Földes Sándor által szidott Móricz Miklós a nagy író testvére? (168. l.) Miért nem kutatja ki, hogy Mária regényfordítása (136. l.) Catharina Godwin: A Brender R. T. (Kassa 1924.) c. műve? Mindenki előtt köztudott, hogy a „Független Újság” (592. l.) 1934–1940 között jelent meg Kolozsvárt, Ligeti Ernő szerkesztésében, és a szlovákiai magyar irodalomnak is fontos fóruma volt? Stb. stb. . . .

Néhány helyen azt tapasztaltuk, hogy Csanda nemigen vette figyelembe a szakirodalom eddigi eredményeit. Neubauer Pál levelében Thomas Mann-idézetet találunk. A Neubauer–Thomas Mann-levelezést már évekkel ezelőtt közzétették. Vö.: MÁDL, Antal-PI-schel, Joseph – GYÖRI Judit: Briefe von Thomas Mann. = Acta Litteraria 1965. 431–465. A levélben emlegetett Constantin Brunnerről maga Neubauer írt nekrológot: A filozófus. = Prágai Magyar Hírlap 1937. szept. 19. (A jóslat címen magyarul is megjelent Neubauer-regényről és általában Neubauer-ről kutatva, csak a Pozsonyban megjelenő Irodalmi Szemle c. lapot kellett volna átlapoznia Csandának, az 1973-as évfolyamban jelent meg Szántó György: Hiányzó fejezet c. cikke,

melyhez e sorok írója fűzött néhány magyarázó sort (268–269. l.).

Az már fel sem tűnik, hogy a nehezen nyomozható személyeket nem azonosítja Csanda. Így például a Balogh Edgár által emlegetett dicsőtelen triászról, a Matuska–Cankov–Lübbe-hármasból (404–405. l.) Matuska kap efféle jegyzetet: „Matuska Szilveszter biatorbágyi vonatrobantó.” Hagyjuk most a pongyola fogalmazást! Az olvasót talán Alekszandr Cankov (1879–1959) bolgár szélsőjobboldali politikus és a Reichstag-gyűjtogatásban szerepet játszó Marianus van der Lubbe (1909–1934) személye is érdekelte volna.

Teljesen félreérthető a 276. lapon György Dezső „újarcú magyarok” regényéről szólni, hiszen ezúttal a 278., 299. és 305. lapon – helyesen – György Dezsőnek az Irodalmi Szemlében, folyamatosan megjelent *viszsaemlékezéseiről* van szó, s nem 1927-es verseskötetéről.

De hadd nyújtsunk át a tárgyi hibákból is egy válogatott csokrot! Csanda szerint Sebesi Ernő Haláljátéka 1976-ban jelent meg nyomtatásban. Az Új Auróra 1929-ben (181–195. l.) közölte egy hosszabb részletét. A 120. lapon Csanda feltehetőleg nem tudta elolvasni Hasenclever (Walter, 1890–1940) német expresszionista lírikus és drámaíró nevét. Nem valószínű, hogy Földes (aki jól tudott németül) „Hasen . . .”-t írt volna. A 121. lapon a Menschheitsdämmerung-ot szerinte kiadták magyarul is. Ennyi a jegyzet. A Kurt Pinthus szerkesztette 1920-as antológiát nem adták ki magyarul, csupán az antológiában szereplő alkotók néhány művét. Kék madár című folyóiratról szól Csanda ugyancsak a 121. lapon, valójában *A Kékmadár*, nem folyóirat volt, hanem *kéthetenként* jelent meg. A 93. lapon az áll, hogy a Periszkóp 1925-ben jelent meg. Ez igaz, de 1926-ban is kiadták egy számát. Ezt már ugyan nem Szántó György szerkesztette, de bizonyos anyagok még tőle származtak. Szántó György önéletrajza, a Fekete éveim nem jelent meg külön a Madách Kiadónál 1973-ban, a Madách Kiadó átvette a Gondolat Kiadó által kiadott művet, a kulturális egyezmény ismeretes módszere szerint. (Vö. 236. l.)

A 201. l. ama kitételéhez: „A stózi nyaralás terve »fest«, mint Wacht am Rhein” Csanda ezt a magyarázatot fűzi: „szilárd, mint az őrség a Rajnán (a német militarizmus kedvelt szólama)” 202–203. l.). Valójában Max Schneckenburger 1840-ben keletkezett daláról van szó, amely valóban gyászos karriert futott be, *nem szólamként*, hanem a német militarizmus egyik harci indulójaként.

Kissé csüggedten hagyjuk abba a hibabogarárszásnak vélhető leltározást, pedig éppen nem ezzel a szándékkal vettük kezünkbe a könyvet. Hanem a tanulságok, a kor jobb megismerése kedvéért. Mert azért – ha nem sajnáljuk az ideodolgozást és a lexikonokban való keresés fáradságát – rengeteg érdekeset tudhatunk meg belőle. Szinte kibomlik elénk a nagyon jelentős aradi avantgarde folyóirat, a *Periszkóp* története; megismerjük Földes Sándor és Fábry Zoltán olvasmányait az 1920-as évekből, valamint az olvasmányokhoz fűzött reflexiókat, a Földes–Fábry–Szántó-viszony különös alakulását, és természetesen a Korunk és Fábry Zoltán viszonyát. Többet tudunk meg Gaál Gáborról, Balogh Edgárról, másképpen látjuk a levelezés egészének kontextusában a Fábry–Veres Péter-viszonyt. S további kutatásra vár a csehszlovákiai magyar irodalom számos apró részlete, amely csak utalásokban és az elmaradt jegyzetanyagban „él” a kötet kiadása révén. Olyan csemege kínálkozik, mint pl. az, hogy Fábry le akarta fordítani (feltehetőleg németből) a Švejket.

Nem tudjuk végül is, hogy a Fábry-hagyatékban még hány érdekes, irodalom- és sajtótörténetileg fontos levél vár kiadásra; s azt sem tudjuk, hogy magán kézből még hány Fábry-levél lapanghat (az 1945 előtti időszakra gondolunk). De ami megjelent, már az is nagyon lényeges számunkra. Egy nagy egyéniség, egy rendkívüli tiszteletet parancsoló magatartás fejlődéstörténetét ismerjük meg a levelezésből. Szigorú erkölcsű, feddhetetlen életű gondolkodó életútja kanyarog előttünk. Megerősíti a levelezés mindazt, amit a kötetekben kiadott és a még mindig újságokban, napilapokban rejtőző Fábry-írások tanúsítanak. A csehszlovákiai magyar irodalom nagy egyéniségének minden levele, minden cikke fontos. Sajnos, a kötet felépítésével, jegyzetanyagával kevesebbet adott, mint amit – joggal, az előtanulmányok, a napvilágot látott irodalom után – elvárhattunk. Ennek ellenére jó, hogy végre kezünkben Fábry Zoltán levelezésének tekintélyes hányada. A kutatáson a sor, hogy méltóképpen feldolgozza.

Fried István

*

Hungarológiai Értesítő. A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság folyóirata. 1979. I. évfolyam.

A Magyar Tudományos Akadémia hosszú előkészítő munkája nyomán 1977-ben új nemzetközi tudományos társaság alapító közgyűlésére kerülhetett sor Nyíregyházán: megalakult a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság. A Társaság céljait így fogalmazza meg 1980-ban első ízben megjelent évkönyvükben a bevezető: „A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság azért alakult meg, hogy a hungarológiát művelő szakembereket, tudósokat nemzetközi méretekben összefogja, munkájukat széles körben megismertesse, tudományos eredményeiket az érdeklődők számára hozzáférhetővé tegye, (...) a magyar nemzeti tudományok Magyarországon kívüli művelését elősegítse.” A világ számos országában élnek olyan tudósok, akik a magyar nyelvészet, irodalomtörténet, néprajz területén őrzik a magyar kultúra létrehozott eredményeit, fejlesztik, gazdagítják azokat. Tudományos fórumuk eddig egyáltalán nem volt, széles körű tevékenységük beleolvadt más tudományágakéba, sokszor a legkisebb segítséget is nélkülözve fáradoztak a ma-

gyar nyelv tanításán, kutatásán, tudományos vizsgálatán. Összehasonlító irodalmi elemző munkát végeztek, szorgalmazták a folklór-kutatás kiterjesztését. A Magyarok Világszövetségének és a szövetség rendezvényeinek más funkciói voltak és maradtak a Társaság megalapítása és egyre bővülő tevékenysége mellett.

Ez a könyvnyi terjedelmű kiadvány betekintést nyújt a Társaság szándékaiba, a kutatásokat segítő lehetőségekbe, az eddig végzett szervező-és alapozómunkába.

A több mint négyszáz oldalas gyűjtemény – amelyből a későbbiekben évente legalább kettőt terveznek – három részre tagolódik. Az I. rész az 1977-ben magyar és idegen nyelven megjelent szakkönyvekről közöl rövid recenziókat a szerzők alfabetikus sorrendjében; a II. rész a három tudományág 1977. évi teljes szakbibliográfiáiból áll; *A hungarológia hírei* címet viselő III. rész a Társaság szervezeti életével, konferenciákkal, hungarológiai érdekű kiadványokkal, kutatási műhelyekkel ismerteti meg, közli a Társaság vezetőségének névsorát, a tiszteleti tagok, valamint az 1979. szeptember 17-ig felvettek tagjainak nevét és működési helyét.

A recenziók nem értékelik, hanem ismertetik azokat a kiadványokat, amelyeket a magyar irodalom, nyelvészet és néprajztudomány kutatói hasznosíthatnak. Első ízben kapnak kézhez a kutatók egy teljes év valamennyi hungarológiai szakkönyvéről áttekintést. A könyvkiadók tájékoztató fórumai, a sajtótermékek egy év alatt megjelenő korlátozott számú kritikái és az Új Könyvek című magyarországi kiadvány érneyei itt együttesen érvényesülve szolgálják a pontos tájékozódást. Kár, hogy terjedelmi okokból tárgymutató nélkül kell használnunk ezt a 317 könyvet felsoroló áttekintést. Még a magyarországi szakembereknek is új információt ad a humán tudományok 1977. évi termésének impozáns együttese.

Gondos, alapos munka a három szaktudományi bibliográfia. Az irodalomtudományi bibliográfiát Németh S. Katalin, a nyelvészetit Máté Jakab, a néprajzit S. Gémes Magda állította össze. Mindhárman pontosan megadják a bibliográfia forrásait, kereteit, szerkesztési elveit. A csaknem százötven lapnyi terjedelmű szakkönyvtár nélkülözhetetlen segédeszköze lesz a hungarológiát művelő kutatóknak. A tudományos élet figyelemre méltó eseményeiről, a Társaság máris jelentős tevékenységéről tájékoztat a kiadvány harmadik, Gebri Mária által szerkesztett része, amelynek minél tartalmasabbá és érdekesebbé tételéről a nemzetközi kutatógárda gondoskodhat a továbbiakban is, amint ezt a kiadvány szerkesztői várják olvasóiktól, bővülő szerzőgárdájuktól.

Elismerés illeti a Hungarológiai Értesítő I. évfolyamának felelős szerkesztőjét, Béládi Miklóst és szerkesztőjét, Jankovics Józsefet; sikerült megteremtienők ezt a régóta várt új műfajú kiadványt, mely több tudományág hazai és nemzetközi művelőinek biztosít hiánypótló, gazdag és színvonalas tudományos segédeszközt.

R. Takács Olga

Gioacchino Paparelli: Callimaco Esperiente (Filippo Buonaccorsi). Roma 1977. 2. ed. La Nuova Società. 261 p.

Első kiadásához (1971) képest javítva, néhány forrásdokumentumot tartalmazó függelékkel kiegészítve jelent meg újra a Callimachus Experiensről szóló legújabb és legteljesebb biográfia, amely a legutóbbi évtizedek részkutatásaira alapozva gyűjtötte egybe és rendezte el a humanista életének (1437–1496) eseményeit, az életrajz

szempontjából kevésbé hasznosítható műveinek elemzését egy későbbi időpontra halasztva.

Külön fejezet olvasható benne Sanoki Gergely és Gallimachus Experiens elkötelezett humanizmusáról. Sanoki magyar kapcsolatairól itt nem esik szó, pedig ezek befolyásolhatták „alteregójának”, Callimachus Experiensnek a Magyarországra vonatkozó politikai tevékenységét is. Hangsúlyossá válik viszont belőle az a tény, hogy Sanoki nemcsak az életét mentette meg az olasz humanistának, hanem élete folytatásához programot is adott: visszatértette őt eredeti hivatásához, a költészethez és a humanista stúdiómokhoz, továbbá – saját pápa- és törökellenes külpolitikái, valamint a lengyel nagybirtokosok hatalma ellen irányuló belpolitikai célkitűzéseinek átadásával – védence „catilinarius” hajlamait pozitív irányba, az abszolút királyi hatalom kialakításának a szolgálata felé terelte.

Egy-két adat illusztrálja a könyvben azt a közismert tény, hogy Callimachus Experiens diplomáciai téren Mátyás érdekei ellen tevékenykedett. Paparelli azonban kissé módosítja a humanista „törökbarát” és „magyarellenes” politikájáról kialakított elképzelésünket. A lengyel érdekeket képviselő diplomata a török elleni kereszties háború gondolatát anakronizmusnak, a keresztény népek közötti rivalizálás állandó ébrentartójának tekintette. Szerinte Lengyelország már elég vért ontott a kereszténység védelmében, és nincs szüksége egy újabb várnai katasztrófára. Ugyanakkor Callimachus Experiens nem volt végsőkéig törökbarát sem; csak végszükség esetére számolt a lengyel–török szövetség lehetőségével. Álma egy egységes és békés Európa volt, amely a pápaságtól támogatott, Velencét, a császárságot, Lengyelországot és Magyarországot magában foglaló koalíció révén jött volna létre, és ez már létével is megakadályozta volna a török további terjeszkedését.

Paparelli cáfolja Kardos Tibort, aki Callimachus Experiens-t a Mátyással való béke szilárd ellenzőjeként mutatta be. A lengyel diplomata, ha nem is minden áron, de békét akart Magyarországgal, mivel – Attilája is bizonyítja – csodálta Mátyást, ezenkívül „tartott tőle és meg volt győződve fölényéről”. Az életrajz azt is megjegyzi, hogy valószínűleg 1483-ban, magyarországi követjárásakor ismerte meg Mátyást, de arról nem szól, hogy a lengyelországi diplomata milyen céllal volt volt Magyarországon.

A könyv egyik jegyzete – Kardosra hivatkozva – megemlíti, hogy Callimachus Experiens a magyar udvarral való személyes érintkezése hatá-

sára lépett kapcsolatba a firenzei platóni akadémiaival. Nálunk még az a feltételezés is elterjedt, hogy a humanista egyenest tőlünk plántálta át Lengyelországba a neoplatonikus filozófiát. Az életrajzi adatok kételyt ébreszthetnek efelől. Paparelli ugyanis arról szól, hogy 1483-ban Callimachus Experiens Itáliában is járt, és dokumentálva van, hogy augusztus 17-én Firenzében tartózkodott, továbbá – az őt megelőző szakirodalom egyik következtetését véve át – 1482 körülre keltezi Ficinónak azt a levelét, amelyre válasz a lengyelországi humanista *Quaestio de daemonibus* c. írása. Ehhez hozzátehetjük, hogy Callimachus Experiens már magyarországi követhatóság előtt kapcsolatban állt a firenzei akadémia egyik tagjával, Ugolino da Vieri-vel, mint ezt a firenzei költő Mátyásnak ajánlott kötetéből az egyik költemény tanúsítja. Itt jegyezzük meg, hogy Havas László (Acta Antiqua 1969) 1479-re keltezte Callimachus Experiens Magyarországon való tartózkodását, és ehhez felhasználta Ugolino da Vieri szóban forgó kötetének két másik versét. Ezek egyike azonban (*Triumphus et vita Mathiae regis*) 1481 után keletkezett, mivel Otranto ostromáról is szó van benne, a másika pedig (*Gratulatione*) véleményem szerint – egybevetve Bonfini erről szóló tudósításaival (*Symposion* I. 648; *Rerum Ungaricarum decades* IV. 6. 228), valamint Mátyás 1483. november 6-án írt leveleivel – az 1483 végi törökön aratott boszniai győzelmet énekli meg.

A lengyel kultúra fejlődéséhez Callimachus Experiens leginkább a Celtis-féle Sodalitas Litteraria Vistulana megszervezésével járult hozzá. Az első kelet-európai irodalmi és tudományos társaság, melyet 1497. évi megalakulásával követte a magyar, cseh, osztrák és olasz humanisták által álló Sodalitas Litteraria Danubiana, Pomponio Leto római akadémiajának mintájára jött létre, magába olvasztva Sanoki wieliczka, majd dunajóvi humanista udvarának hagyományait is. A Társaság nagy befolyást gyakorolt a lengyel tudományos élet fejlődésére, és előkészítette a talajt a „kopernikuszi tett” megszületéséhez.

Consilia c. műve alapján – mely Kardos szerint Mátyás módszereit és 1486. évi törvénykönyvét vette mintául – Paparelli a lengyelországi olasz humanistát Machiavelli előfutárának tekinti. Lehetségesnek tartja azt is, hogy *A fejedelem* írójához – legkedvesebb és leghűbb barátja, Biagio Buonaccorsi révén, aki Callimachus Experiens unokaöccse és örököse volt – közvetlenül is eljutottak a *Consilia* eszméi. Callimachus Experiensnél több olyan gondolatot is idéz,

amely akár Machiavellié és lehetne. Kivételnek, Machiavelli nézeteitől teljességgel idegennek érzi viszont a *Consilia* egyik tanácsát: „Esto patronus pauperum adversus divites” – és ezt Sanokitól eredetetzeti. Mint tudjuk, ugyanebben a gondolatban Kardos – teljes joggal – Mátyás király egyik legfontosabb alapelveként ismert rá. Úgy tűnik, ezzel a humánus elvvel, mint saját, rá jellemző produktummal, Lengyelország és Magyarország gazdagította a reneszánsz államrezont:

Pajorin Klára

Újabb Kemény-kiadások Romániában. A rajongók. Utószó: Dávid Gyula. Bukarest 1980. Kriterion. 459 l., Két boldog. Kiad. és utószó: Veress Dániel. Kolozsvár-Napoca 1979. Dacia K. 231 l.

Kielégítő – ha nem is túl gyors – ütemben jelentek meg a romániai magyarság körében Kemény Zsigmond munkái azóta, hogy a hosszú hallgatást megtörve 1966-ban sor került a kéziratban lappangó *Napló* kiadására. Elsősorban Sütő András pártfogásának köszönhető az *Özvegy és leánya* kinyomtatása (1972), amelyet *A zord idő* követett Benkő Samu utószavával 1975-ben. A közönség élénk érdeklődését tanúsították közben a színpadra, hangjátékra történő átdolgozások (mindkettő az *Özvegy és leányból*), s ezek sorát korántsem tekinthetjük még lezártnak. Örvendetes, hogy 1980 nyara óta az utóbb említett regény románul is olvasható a Kriterion kiadó gondozásában.

A rajongók a szöveggondozás terén a budapesti 1969-i edíciót követi, Dávid Gyula tanulmányát pedig polémikus jellegűnek mondhatjuk. A szerzőnek főként a marosvásárhelyi Böződi Györggyel van vitája, aki 1964-ben az Igaz Szó hasábjain közzétett cikkében (*A „rajongók” földjén*) azt állította, hogy Pécsi voltaképpen „ön-maga az író”, s a történelmi regényt legjobb „*A forradalom után* című röpirat művészi áttételének” tekintenünk. Egyetérthetünk az utószóval e kijelentések cáfolatában, már azért is, mert „Pécsi Simon [...] a regényben *elsődlegesen* nem saját szombatostársaival [...] hanem I. Rákóczi György mindenható korlátnokával, Kassai Istvánnal állt szemben”. Kassai ugyan fanatikus, ám sem a hitújítás, sem a társadalomfejlődés szempontjából nem vall szélsőséges nézeteket, így nem hasonlítható a röpiratban jellemzett „kalandor” forradalmárokhöz. Elhatárolja magát Dávid Gyula azoktól is – akik Gyulaival vagy Sötér

Istvánnal együtt – nem tulajdonítanak fontosságot Szőke-Laczkó István jobbágy voltának, és tragikumá forrását könnyelműségében keresik. A meggyőző érvelés meg a helyenkénti jó ötletek ellenére is valahogy kielégítetlenül hagyja az olvasót ez a kísérő tanulmány: szempontjait, kérdésfeltevéseit túlságosan is megszabja az eddigi szakirodalom, csak kevés nyoma maradt benne a mű egészével való egyéni szembenézésnek.

Veress Dániel *Két boldog* című válogatása a címadó elbeszélésen kívül még kettőt foglal magában: az *Alhikmet, a vén törpe s A szerelem élete* is helyet kapott benne. Sajnálhatjuk ugyan a *Deborah* (történeti „beszély”) és a *Poharazás alatt* kimaradását, de nem csoda, ha a diákoknak szóló könyvsorozat beéri a legjava értékek bemutatásával. A szöveget gondozó, novellákat értelmező Veress Dániel biztos tárgyi tudása minduntalan megmutatkozik, tanúskodik erről a közelmúlt értékeléseiből merített nagyszámú idézet is. E citátumhalmazás a szerző 1978-as kismonográfiájában (*Szerettem a sötétet és szélzugást*. Kemény Zsigmond élete és műve.) olykor az eredetiség rovására megy, ezáltal, a szinte tankönyvet pótló, didaktikus kiadványban inkább helyénvalónak tarthatjuk mindezt. Tapintatosan mérsékli az előző az utolsó évtized egy-két túlfeszített irodalomtörténeti ítéletét. El kell ismerni, hogy a *Két boldog* emlékeztet ugyan a parabolákra, ám inkább távolról. „Színes, hangulatos, sodró cselekményű lektűr” „mindenekelőtt olvasmány”. Veress Dánielnek ez a jellemzése igazabb, mint a magunké, amely az elbeszélés bölcséleti jellegét túlhangsúlyozva lényegében tehetetlen tartotta az olvasmányosságát.

A szerelem élete esetében az elismerés bizonyult a kelletténél magasabb hőfokúnak a közelmúltban. Tóth Gyula egyenesen úgy vélte 1969-es dolgozatában, hogy a részletek „realista ábrázoló erőről tanúskodnak, Kemény pályáján túlhaladási kísérleteinek legmesszebbre hatoló lépései. Egyetlen művében sem szövi át ennyi humor az eseményeket [...]” Mindebben „kissé túlértékelő minősítést” lát Veress, inkább „a báj és derű” magas fokát emlegeti, mint a humorét. Joggal jár el ekként, mert a humor összetettebb, sötétebb alapszínű esztétikai minőség annál, semhogy *A szerelem élete* inkább napfényes spektrumába beillenek.

Várjuk a *Kriterion* és a *Dácia* további hozzájárulását az életmű új edíciójához, s különösképp reméljük, hogy sor kerül a méltán híres történelmi esszéik (*A két Wesselényi, Szász Károly* stb.) megjelenésére.

Nagy Miklós

Jókai Mór: Emléksorok. Napló 1848–49-ből. Sajtó alá rendezés és utószó: Nemeskéri Erika. Bp. 1980. Magvető Kk. 267 l. (Tények és tanúk)

Fontos hiányzó láncszeme került helyére a Jókai-kutatásnak az *Emléksorok* kiadásával. Az életmű egészében történő vizsgálat, a publicisztikával, a regényekkel és a témanoteszkekkel való teljes egybevetés természetesen a kritikai kiadás feladata lesz – ehelyütt csupán néhány elsődleges tartalmi, műfaji és filológiai következtetés rögzítésére vállalkozhatunk.

Elsőbben a műfaj és a terjedelem kérdéséről. Az *Emléksorok* alcíme meglehetősen félrevezető: Jókai nem vezetett napról napra feljegyzéseket, hanem – vérbeli újságíró módján – mindent rögzített, el-elszakadva a kronológiától, amiről azt gondolhatta, hogy később írói nyersanyagul szolgálhat számára. Nacsády József méltán írhatta már korábban, az *Emléksorok* ismerete nélkül is: „... ez a 'jólértesültség' – mint ilyen időkben mindig – ellenőrizhetetlen híresztelések, pletykák, célzatos intrikák és igazság nehezen áttekinthető szövevényét jelentette.” (ItK 1975:342., idézi Szekeres László: JKK CB III:646.) Az *Emléksorok* számos látványos példájából az alkalmazott módszerre kettőt idézünk fel. A *Discóséges nagyurak* c. Petőfi-vers mágnásretentő hatásáról szóló anekdota („ – Bon jour, citoyen Széchenyi! – Bon jour, citoyen sansculotte!”) 1848 egyik legismertebb, tankönyvekben is szereplő története lett. Alakváltozása, kiformalása éppen Jókai tollán indult meg, az *Életképek* 1848. március 23-i számában (JKK CB II: 29.), az *Emléksorokba* (82.) már egy kerek eset került, mégpedig saját korábbi hírlapi feljegyzése alapján. Hasonló a helyzet az ellenség gyermekeivel megverekedni kívánó kecskeméti fiúk anekdotájával, amelyet szintén az *Életképekben* közölt először 1848. október 22-én (JKK CB II:380–1.), innen jutott az *Emléksorokba* (133–4.), hogy azután két további folyóiratközlése is legyen, 1861-ben és 1867-ben.

Még inkább a történet felülkerekedését tapasztaljuk a valóságban a sokszor kiadott érdemrend-kiosztási jelenetben (*Emléksorok*, 117–24.). Az első rögzítéskor Jókai a hozzáfűzött lábjegyzetben még megemlékezik arról (117.), hogy más naplójából vette át a közlést és kijavította a tévedést: Guyon és a beteg Kiss Ernő nem voltak jelen az ünnepségen. Az 1861-es, szövegében lényegileg változatlan közléskor (JKK CB VI:9–14.) és a további kiadásokban minden már javítás nélkül és saját emlékként élt tovább.

Ez a munkamódszer nagymértékben nehezíti a kronológikus kutatásokat. A kéziratnak a Vladár-családhoz kerüléséről felvázolt hipotézisek közül Nemeskéri Erikának minden bizonnyal igaza van az 1864-es időpontban, amikor Jókai Kazinczy Gábor halála után, akadémiai megbízással járt hagyatéki ügyben Bánfalván. Ezt valószínűsíti, hogy az 1861-es tárca-sorozat (*Visszaemlékezések 1849-re*, JKK CB VI:9–21.) – néhány időszertű módosítást leszámítva, vö. Utószó, 231–2. – szövegszerűen azonos az *Emléksorok* megfelelő részeivel (117–24., 128–34.). A *kőszívű ember fia* motívumrendszerében, majd az író 1874–75-re datálható témanoteszában (JKK Följegyz. II: 111–2.) viszont már nem dönthető el filológiai érvekkel, hogy a kézirat még rendelkezésre állt-e ekkor is, vagy a függetlenedett emlékek „önmozgásáról” van-e szó az életműben.

Az *Emléksorok* mindenképpen töredékes. Igaz, a *Forradalom alatt írt művek* (1875) előszavában az író maga mossa el feljegyzései kezdetének filológiai fogódzót: „A schwechati napoktól a debreczeni idénykezdetéig csupa üres lapok vannak előttem.” (6.) Az említett témanotesz egyes passzusai viszont arról tanúskodnak, hogy Jókainak persze 1848 őszéről is voltak emlékei, sőt valószínűleg feljegyzései is. Nincs okunk kétségbevonni viszont az írónak *Az életem regényében* tett összefoglalását: „... azon élményeket mind megírtam már korábbi munkáimban. A 'puszta falvakat', amiken keresztül menekültem nőmmel, a 'Bujdosó naplójában', a Világosig át-szenvedett kínokat az 'Életem legszomorúbb napjaiban'; csodaszzerű menekülésemet nőmmel együtt pusztákon, mocsarakon, ellenséges táborokon keresztül a 'Politikai divatokban' . . .” Közülük *Az életem legszomorúbb napjait*, az 1848. augusztus 8. és 13. közötti események krónikáját (JKK CB VI:21–48.) az első, 1861-es közlés alcímében is „Naplótöredékek”-nek nevezte, és ott az elnevezés pontos is. Valóban a személyes élmények vannak túlsúlyban. Így adódik össze – változatlanul hiányzó részletekkel – az a tizenöt ív, amelyet 1851-ben bezúztattak (Utószó, 222–3.). Az egykori iktatókönyv bejegyzése a cenzúrára bocsátott mű címe mellett azt is megörökítette, hogy Jókai a kéziratot feltüntette a továbbírás szándékát: „Emléksorok. Napló. 1848–1849-ből, írta Sajó, *I-ső kötet*.” (Vö. Utószó, 223.) – a tizenöt ív tehát a feljegyzések minimumának tekinthető. Ezzel filológiai értelemben, az írásos emlékegyanyag terjedelmével is igazolható az életmű meghatározó élménye, 1848–49

hatása Jókaira, az a bázis, amelyre a forradalom mítosza épült. Ez a folyamat – mint arra az *Emléksorok* több részletének írói formáltsága utal – már szinte a lejegyzés pillanatában megkezdődött.

Tartalmi vonatkozásban egyszerűbb az értékelés. Az *Emléksorok* több esetben eldönt életrajzi kérdéseket, igazolja, vagy cáfolja a szakirodalom eddigi tételeit. A békepárt heterogén voltát Jókai maga is megerősíti (*Emléksorok*, 145–9., vö. JKK CB II:641–2.), ugyanott viszont kiderül, hogy a békepárt vezetői igenis igényt tartottak a magányos próféta rangjára. Megdől az életrajzi hipotézis, hogy Jókai jelen volt a kápolnai vagy a szabadságharc bármely másik csatájában (*Emléksorok*, 117. és JKK CB III:851.) – értesülései, feljegyzései mindjobban elrugaskodtak a valóságtól, ahogyan a hadszíntér távolodott Debrecentől. A példák sora folytatható. Mindennek ellenére és az *Emléksorok* megjelenését követő publicisztikai túlértékelés ellenére állítható, hogy Jókai emberi és politikai arculatáról nem kapunk minőségében új képet. Változatlanul érvényes az alapképlet: írónk a nemesi liberalizmus útjának egyik lehetséges változatát képviselte, párhuzamosságokat mutatva Nyáry Pál és Kazinczy Gábor pályájával, amely a fiatalkor gyors változásokat sürgető, radikális tettvágyától elvezetett az 1848. áprilisi jogalap igenlése és annak megőrzésén át későbbi részleges feladásáig. 1848 márciusában Jókai jelenléte a márciusi ifjak között ennek nem mond ellent, a vér nélküli revolúcióban még elfeladás nélkül haladhattak és haladtak együtt liberálisok és radikálisok. A távolodás módozatairól a kritikai kiadás két publicisztikai kötetéből és kivált történettudományunk publikált eredményei révén ma jóval többet tudunk, mint akár húsz évvel ezelőtt. A távolodás és a szakítás – nem tekintve most Jókai közismert befolyásolhatóságát és a magánéleti indítékokat – szükségszerű; ebből a szempontból nézve kap távlatos politikai háttérrel a Petőfi–Vörösmarty–Jókai viszony alakulása is 1848-ban. Ami megintcsak nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a *Harci dal* költőjét és az Esti Lapok szerkesztőjét a világoosi fegyverletétel előestéjén Aradon találjuk együtt a kormány környezetében. Jókai felfogásának egyedi vonásai számottevőek. Ezek 1848–49-ben éppúgy felfedezhetők, mint majd 1861-ben vagy 1867-ben. A kritikai kiadás előrehaladtával azonban nem kell félnünk tőle, hogy feltáratlanok maradnak. Mindez árnyalhatja, színezheti eddigi Jókai-képünket, de nem határozhatja meg azt, és –

legfőképpen – nem nyomulhat az életmű ismeretének és vizsgálatának helyére.

Kerényi Ferenc

Kardos László: Hármaskönyv. Kísérletek, viták, vallomások. Bp. 1978. Szépirodalmi Kk. 523 l.

Megszoktuk már, hogy Kardos László minden egyes könyve szellemi felfedezőútra ragad magával. Segítségével bebarangolhattuk a világirodalmat Shakespeare-től mondjuk Majakovszkijig vagy Goethétől a XX. század szovjet irodalmán át a műfordító Szabó Lőrincig és Karinthy Frigyesig. A Tóth Árpád-monográfia nemcsak egy életrajz rejtett vonásait tárta fel, hanem bevezetett egy alkotó műhelyébe oly módon, hogy megvilágította, érthetővé tette a költői alkotás és újraalkotás – fordítás – titkát, miközben felvázolta a világgöztételt fejlődésvonalát. Mindazt, amit a költészetről fontosnak tartott elmondani, magától értetődő igazságként kellett elfogadnunk, mert elméleti általánosításai mögött a költő-műfordító tájékozottsága, formabiztonsága támasztotta alá a szavak hitelét.

A *Hármaskönyv* – bármily meglepőnek látszik is az első pillanatban – ebbe a hagyományba illeszkedik. Az utazás célja azonban most nem a világirodalom, hanem a szűkebb pátria, Debrecen, ahol élete jelentős részét töltötte, ahol az első lépéseket megtette az irodalom felé, és legkorábbi tudományos tevékenységének az Ady Endre költészeté jellelte meg az irányát. „Semmiképpen sem akartam önéletrajzféléit írni, de elkerülhetetlen volt, hogy a cikkekben, amelyeket kisebb részben most formáltam meg az emlékezés adataiból, nagyobb részben hajdani hírlapok és folyóiratok hasábjairól citáltam ide, helyet ne kérjenek autobiografikus mozzanatok is. Ezek nélkül, úgy éreztem, nem tudnám igazán híven éreztetni a kor és a város hajdani atmoszféráját.” Ez a törekvés sajátos műfajt eredményezett, az emlékirat és a (túlnyomórészt saját írásokból idézett) dokumentum egybeolvadását, amely mögött alandóan ott érezzük a tudós-kritikus éber jelenlétét, nehogy az emlékezet elkalandozzék a szépirodalom irányába. Ami persze nem jelenti, hogy a szépirodalom ne lenne jelen a kötetben, mivel itt olvasható ismét a Falusi kaland és Az inas, a *Nyugat*-ban megjelent két, díjat nyert novella.

Bármilyen sokat tudunk meg a *Hármaskönyv* olvasása során Debrecenről, az Ady Endre Társaságról, az ott lefolyt irodalmi vitákról és köztük természetesen a szerző életének sorshatározó eseményeiről, mellettük egyforma jelentőséggel

bírhathat annak az emberi magatartásnak a megismerése, amely a sorokból kirajzolódik. A szerző, aki a húszas-harmincas években kritikai elvként fogadta el, hogy tartózkodjék „respektábilis érzékenységek” érintésétől, most éppen önmagától tagadta ezt meg. Az akkori énjét, gondolatait tükrözi a kötet valamennyi írása, berzenkedő elmentmondási kedvünket legfeljebb egy, a végén szerényen odavetett megjegyzés szerelheti le, amely tudunkra adja, hogy ma, ugyanezt a szerző másképpen fogalmazná meg. Ez a magatartás mindenestre sokkal rokonszenvebb, mintha minden sorával azt kívánná bizonyítani, hogy már akkor jelen voltak – amint filológiailag is bizonyíthatóan jelen voltak – mai gondolkodásának csírái. A háborúról, amely számára és vele együtt sokak számára egyet jelentett a legmélyebb pokol valósággá lett szenvedéseivel, az önéletrajz kapcsán már úgy tud beszélni, hogy emlékeiben történeti mementővé szelídült minden vér, szenvedés, gyűlölet.

Életútja, példája szerénységre, az alkotás – és az alkotó – tisztületére nevel. Talán ez a *Hármaskönyv* legfőbb tanulsága.

Kovács József

Valóság és varázslat. Tanulmányok századunk magyar prózairodalmáról Krúdy Gyula és Móricz Zsigmond születésének 100. évfordulójára. Szerk. Kabdebó Lóránt. Petőfi Irodalmi Múzeum – Népművelési Propaganda Iroda. Bp. 1979. 322 l. + 2 t.

A Petőfi Irodalmi Múzeum évkönyve néhány esztendeje szünetel. Helyette tematikus kiadványokkal jelentkezik a Múzeum, a *Népművelési Propaganda Iroda* társkiadói együttműködésével. Az évkönyv átalakulása – melyet anyagi és szemléleti okok egyaránt indokolnak – nem minden muzeológus számára előnyös. A külső munkatársak közreműködésével létrejövő tanulmánykötet nem adhat hírt a múzeumi műhelymunka egészéről; így a két évvel ezelőtti Ady-kötet csak az Ady-életmű kutatóinak – vagy/és a sokoldalú munkatársaknak – nyújtott publikálási lehetőséget.

Ennek azonban előnye is van: a mérce magasabbra emelhető. Ritkábban kerül sor gyengébb dolgozatok „kegyelem-közlésére”, s a „kültagok” többnyire erősítik a gárdát. Jó példa erre a már említett kiadvány, míg a mostani, a Móricz- és Krúdy-centenárium jegyében készült *Valóság és varázslat* című tanulmánygyűjtemény – szerkesztője *Kabdebó Lóránt* – a témakörök kitágításával lényegében minden muzeológusnak teret adott, akinek fontos mondanivalója (és ennek megírásához ideje) volt századunk első felének magyar prózájáról.

A huszonnégy írásnak egynegyede készült „házon belül”. Hasonló az arány, ha a kötet gerincét kitevő – és címét adó – *valóság* (Móricz Zsigmond) és *varázslat* (Krúdy Gyula) vonzásában készült tanulmányokat számoljuk össze. Előbbit öt, utóbbit négy írás képviseli. Ez nem bírálat – megállapítás. A századunk első felének magyar prózáját tárgyaló írások ugyanis méltó párjai a Móricz- és Krúdy-elemzéseknek. Ilyen mindjárt a legelső tanulmány, melyben *Bodnár György* a Színek és évek-et, Kaffka Margit impresszionista tablóját éppen Móricz első teljes értékű regényeivel összevetve vizsgálja.

A kötet Móricz-tanulmányai azt sugallják, hogy az ötvenes évek Móricz-értelmezése több helyen módosult. Maga *Nagy Péter*, az 1953-as Móricz-monográfia írója is helyesbíti akkori nézeteit a Barbárok mostani elemzésekor. *Tóth Dezső* az Erdély-trilógiáról írt tanulmányában ugyancsak polemizál a negyedszázados és a felszabadulás előtti Móricz-kommentárokkal. *Kántor Lajos* nyomon követi századunk balladisztikus hangvételű novelláit Bródy Sándortól Szabó Gyuláig s közben a Barbárok folklór-vonásaira figyelmeztet. *Pomogáts Béla* bemutatja a szocio-gráfikus érdeklődésű, a külvárosi riportokat író és témáit a regénybe „áttemelő” író.

Krúdy Gyulánál nincs szükség a pályakép helyesbítésére; az ötvenes évek elején kevés tanulmány jelent meg róla. Azóta szinte valamennyi művét kiadták, és „Krúdy a maga igazi helyére került, Kosztolányi és Móricz mellé”, állapítja meg *Sötér István*. Tíznel is több stíluskorszakot különböztet meg a Krúdy-életműben *Kemény Gábor*, *Bori Imre* pedig találó megállapításokat tesz a Mohács-ról (áltörténelmi tézis-regény), a Boldogult úrfikoromban-ról (sörházi „varázshegy”) s „a tárgyiaság felé való útkeresésének változatai”-ként interpretálja az író kései műveit.

A tanulmányokat remekül kiegészíti a kötet képanyaga: *W. Somogyi Ágnes* 38 Móricz-fotót mutat be a Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményéből, *P. Macht Ilona* pedig a Krúdy-ikonográfia elkészítésére vállalkozott. Gyűjtésének eredménye 51 Krúdy-kép.

Móricz és Krúdy neve (a valóság és a varázslat) hívószóként szerepel – vagy szerepelhetne – a kortárs magyar regények elemzőinél is. Márai Sándor főművét, az Egy polgár vallomásait *Ferenczi László* elemzi, szinte újra felfedezi. *Kis Pintér Imre* felfejti Füst Milán híres regénye – A feleségem története – rejtett rétegeit; *Tarján Tamás* Tersánszky Józsi Jenő éregényeinek sajátosságait vizsgálja, Rónay László a „valóság felé

mutató fordulatot” jelentő Babits-regényt, a Tímár Virgil fiát, *Mikó Krisztina* pedig Hevesi Andrásnak „a kaland és pszichológiai regény műfaji sajátosságait egymásba olvasztó” írásait. *Németh G. Béla* a műfajváltás és szemléletalakulás kérdéseit elemzi Kosztolányinál, A véres költő-től az Édes Anná-ig; mintegy kiegészíti ezt *Szegedy-Maszák Mihály* írása az Esti Kornél jelrendszeréről. Hasonló, ezúttal motívumelemzésre vállalkozik Gelléri pályakezdő novellái kapcsán *Czére Béla*. Ugyancsak novellát, Komor András „pesti szürrealizmus”-ának elfeledett remekét elemzi *Szabolcsi Miklós*. Az Útleírás elutazásról, a barbárság közelítő kora előli álomvilágba menekülésről szól, akárcsak Szathmári Sándor ironikus utópiája, a Kazahónia, melynek megfejtésével *Kelevéz Ágnes* kísérletezik (Karinthy csupán írói módszerében hasonlatos gulliveriádaival egybevetve).

Tudósítás az új világról – a címe a húszas és harmincas évek szocialista irodalmát tárgyaló fejezetnek. *Fenyő István* egy költői tudósítást, Illyés Gyula 1934-es Oroszország című könyvét elemelve úgy véli: az író útiélményei áttételesen gyűrűznek tovább a Puszták népében és a Petőfi-könyvben is. Illyés „nagy utazása” idején a moszkvai emigráns magyar írók már eljutottak a tézisregénytől a valóság szocialista elkötelezettségű tükrözéséig. Erről az útról szól *Botka Ferenc* tanulmánya. A bécsi emigrációból hazatérő Kassák Lajos 1928–1933 közötti új regényeit elemzi *Csaplár Ferenc*. (Azt már a tanulmány olvasója állapítja meg, hogy a húszas évek végén Kassák is tézisregényeket írt, akár előbb említett íróársai.)

Tudósítás a régi világról, adhatnánk című *Almási Miklós* kötetzáró tanulmányának, melyben a középosztály két háború közötti – helyenként ma is kísérő – kettős moráljának geneziséit vizsgálja Ottlik Géza „maradandó, mert feltámadni képes” regénye, az Iskola a határon alapján.

Tasi József

Szuromi Lajos: József Attila: Eszmélet. Bp. 1977. Akadémiai K. 150 1. (Irodalomtörténeti Füzetek 93.)

Jó, hogy újabb kötetrel szaporodik az alaposra törekvő verselemzések száma; jó, hogy a magyar líra egyik legnagyobb alkotásáról új gondolatokat olvashatunk. Szuromi Lajos az *Eszméletet* a József Attila életmű csúcspontjára helyezi. Ahogy írja, a vers „a maga bonyolult rend-

szerébe olvastja mindazokat a felismeréseket, amelyek a lét és az ember kapcsolatának elemi gondjaira, feltételeire, lehetőségeire vonatkoznak, s amelyek az első versektől zaklatják a nyugtalan lelket. Magában rejti e költemény az emberi-költői értelem által felismert törvényeket – kérdések, viták helyett tömörít, rögzít, válaszol.” A szerző a verset dinamikus szerkezetnek tekinti, olyan mechanizmusnak, mely, működése végső eredményeként, a feleszmétség állapotát idézi meg.

Szuromi Lajos könyvének előszavában elemzést, értelmezést ígér, de tisztázatlan, mit ért pontosan e két fogalmon. Valószínű, hogy az értelmezést az elemzés következményének tekinti a szerző, vagyis az értelmezés az elemzésre támaszkodva, annak eredményeit felhasználva születik. Mindez elméletileg meggyőzően hangzik, de mit mutat a gyakorlat?

Szuromi Lajos szakaszról szakaszra halad előre, legelőször a verset idézi, s a sorok mellett találjuk a rím és a metrika képletét. Minden szakasz jelentésének magyarázatánál igen nagy figyelmet szentel az *Eszméletről* korábban tett megállapítások bírálatának. A vonatkoztatási rendszert azonban Szuromi Lajosnak a versről tett megállapításai adják, a könyv – természetesen – az ő gondolatainak láncolatát mutatja be. Így viszont a más szerzők műveiből vett idézetek csupán mint magukban álló kijelentések, s nem mint egy logikai sor végig gondolható, megérthető részei szerepelnek. Szuromi Lajos csak a versnek valamilyen végleges megfejtését, megoldását feltételezve írhatja le, mellőzve az alaposabb tárgyalást, az ilyen minősítéseket: „... nyilvánvalóan vulgarizál...” (12. l.), „... helyenként valószínűleg téves nézeteket érvényesít...” (53. l.), vagy akár: „... szűkszávu elemzésében a lényegget közelíti...” (59. l.)

Nézzük meg, elsősorban a vers utolsó, talán legtöbbet vitatott XII. szakaszáról tett megállapítások segítségével, milyen eszközöket használ a szerző mondanivalójának alátámasztására? Az „s én állok minden fülke-fényben” sor körüli vitákban az irodalmárok a három lehetséges állásponton helyezkednek el: a költő a vonatban van, a költő kívülről nézi a vonatot, s a harmadik nem tekinti lényeges kérdésnek a beszélő nézőpontját. Szuromi Lajos szerint elkerülhetetlen a döntés. „Nézetünk szerint az alaphelyzet a strófa egészében változatlan. Amint a kezdő sorokból egyértelműen kiviláglik, a költő mindennapi, valóságos látványt fogalmaz meg: a vasút mellett lakik s nap mint nap látja a vonatokat.” (109. l.) Néhány

sorral később: „A szakasz záró képe nem fülkét, hanem *fülke-fényt* említ, s bizarr magyarázatok, a valóságos szituációtól erősen elrugaszzkodó értelmezések helyett mi azt valljuk, hogy a záró két sorban a szakasz kezdetének szituációját kell látnunk.” Ha elfogadjuk Szuromi Lajos véleményét, mely szerint a további értelmezés határozott választásra kényszerít, akkor sem meggyőző a költő egykori lakhelyének bizonyítékként való kezelése, sőt, nagyon is félrevezető lehet a versírás körülményeinek egy az egyben a vers magyarázatára való vonatkoztatása. Továbbá: a szakasz második négy sorának bevezető szava: *így* – tehát hasonlatként is értelmezhető a szakasz két része, s ennek következtében egyáltalán nem biztos, hogy a szakasz elején megrajzolt szituáció érvényes végig. Igen sokszor az életmű különböző részeit használja a szerző, s eljárása mindaddig jogosnak tűnik, míg a költő más verseiből, tanulmányából vett részletek segítségével *saját magyarázatát* támasztja alá és a „valószínű” tartományán belül marad; amíg kimondva vagy akár kimondatlanul is nyilvánvaló, hogy a tanulmány- és verssorok kiválasztása nem függetleníthető *ennek az interpretációnak* a logikai menetétől. Gyakran azonban más magyarázatokkal szemben bizonyító erejűnek tekinti Szuromi az életmű általa idézett darabjait, míg ugyanakkor ő hívja fel a figyelmet e módszer veszélyességére: „Sok segítséget kínál tehát az életmű, de éppen belső változatosága sodorhatja téves irányokba is a kutatást.”

Minden versszak tárgyalásának végén az úgynevezett formai elemeknek a tartalommal való összefüggését vizsgálja a szerző, ezzel is érvelve a megfogalmazott jelentés mellett. Találunk rendkívül általános megjegyzéseket, mint például: „A strófa ritmusát a képek és a fogalmak végletek közötti, hangulati hullámzása mellett az oldott, változatos metrum irányítja.” (128. l.) A legkisebb elemek, a hangok, tulajdonságokkal bírnak, például a IV. szakaszról szólván: „A sötét, mély magánhangzók uralmát az első sorban lágy más-salhangzók enyhítik, bár a *h* itt hideg közönye, az *f* közönye, a *t-k* keménysége beillik a magánhangzók komorságába.” (40. l.) Esetlegesen, számtalan nehezen pontosítható fogalmat tartalmaznak e megállapítások, melyek nem visznek közelebb a megértéshez, s melyeket csupán mint a magyarázat készítőjének asszociációit olvashatunk.

Sorról sorra követi Szuromi Lajos a költő gondolatait, hiszen – ahogy írja – a vers „eszméletetés az eszmélkedés alakzatában”. Így rajzolja meg azt a gondolati ívet, mely „a teljes harmóniá-

tól", a „spontán önfelédtségtől", a „meszeszerű szépségtől" eljut az utolsó szakasz konzekvenciáihoz, ahol „a költő áll előtűnt", aki e világ tömör sötéttségében, a csend talapzatán azonosul maga is a csenddel, a szegények éjszakájával, de tudatát a fények látványa hasítja nap mint nap, a társadalmi antinómia igazságtalan érvénye pillanatra sem feledhető számára, s aki az életet azért képes talán mégis elviselni, mert az igazak oldalán tudja a helyét." Hangsúlyozza Szuromi Lajos az utolsó szakasz hallgatását, melyben „hangzó költői remények helyett egyszerű emberi várakozást, s belső kínok ostromát" találjuk.

Nem Szuromi Lajosnak a versről kialakított koncepciójával szerettem volna e rövid recenzió keretében vitatkozni, hanem e koncepció kialakításának módszereivel, gesztusaival. Így hát, bár Szuromi Lajosnak az *Eszmélet* szakaszairól írott véleménye, a versről összegyűjtött és rendszerezett megállapításai valóban meggondolkodtatóak, nem tűnik azonban meggyőzőnek a módszeres hangtani, szótani, verstani elemzés hasznossága, mivel a felmutatott elemek ^{szóhasználat} jelentésre való vonatkoztatása nagyon esetleges, s a magyarázathoz – véleményem szerint – legtöbbször csak illusztrációként kapcsolhatók.

Fehéri György

József Attila: *Dönts a tőkét, ne siránkozz*. Hasonmás kiadás. Bp. 1980. Akadémiai K., 44 + 31 l.

Két vékonyka füzet egy kartontokban. Az egyik a *Dönts a tőkét, ne siránkozz* hasonmás kiadása, a másik a kísérő tanulmány: *Egy verses-könyv születése*.

Úgy tűnik hát, hogy a recenzensnek csupán a másodikkal kell érdemben foglalkoznia. Csak-hogy... A kötet keletkezését, elkobzását és fogaadtatását nyomon kísérő Tasi József szerint „A borítófedélen azt olvassuk, hogy a könyv az Új Európa könyvtár kiadása, az utolsó oldal pedig Sándor Pált nevezi meg felelős kiadóként.” (8. l.) Az *eredeti* kötet utolsó oldalán valóban látható az impresszum, a faksimile kiadás utolsó oldaláról viszont lemaradt. Egy faksimile kiadás „hibái – írja (egyelőre kéziratos) munkájában kiváló textológusunk, Stoll Béla – fokozottan félrevezetőek, mert használója nem gondol arra, hogy egy faksimile-kiadás sem mindig hű.” Quod erat demonstrandum.

Technikailag talán kevésbé formás megoldást választott a *Szépség koldusa* hasonmás kiadását ugyancsak ebben a jubileumi évben közreadó Péter László: a faksimile kiadás végére szorult a (gépiratról xeroxált) magyarázó tanulmány. (Az eredeti kiadás impresszumát azért így is megőrizte.) A szegedi kiadvány készítője az olvasót egy (Móra Ferencnek) dedikált példány hasonmásával ajándékozta meg. *A Dönts a tőkét, ne siránkozz* faksimile kiadása egy „üres” példányt nyújt az olvasónak. Ízlés dolga, ki melyik kiadványnak örül jobban: egy másvalakinek dedikált kötet hasonmásának, avagy ha legalább az illúziót őrizheti, hogy a kötet az „övé”.

A verseskötet születésének körülményeit vizsgálva tanulmánya elején egy korabeli hírlapközlést idéz Tasi József, s „kissé pontatlan”-nak tartja, mert a lap a *Nincsen apám, se anyám* kötetet elsőnek nevezi (holott a *Szépség koldusa* és a *Nem én kiáltok* után a harmadik volt), s hiányolja, hogy a híradás „nem szól a készülőkötet címéről”. (5. l.) Lapozzuk fel a faksimile kiadást. Az utolsó oldalon (ugyanazon, ahol az impresszumot hiába kerestük) jól láthatóan olvasható: „József Attila eddig megjelent verses-könyve: Nincsen apám, se anyám.” Nem a korabeli híradás volt tehát pontatlan.

Maga a költő az, aki csupán utolsó kötetét „vállalja”. Talán azért, mert ez idő tájt túlon túl szigorú volt korai versesköteteihez: az 1934-ben megjelent *Medvetánc* sem tesz említést az első két kötetéről, s mindössze pár verset emel át azokból a válogatásba. A *Dönts a tőkét, ne siránkozz* kötetből átvett (és átdolgozott) költemények pedig *Versek 1930–31-ből* alcím alatt szerepelnek, tehát 1934-ben is hallgat a költő a kötet címéről. S lehet, hogy 1930 szeptemberében, amikor az említett híradás megjelent, pár nappal az 1930. szeptember 1-i nagy tüntetés után, nem akarta a költő (avagy a rövid közlemény szerzője), a kötet megjelenését a provokáló cím említésével veszélyeztetni.

A *Dönts a tőkét*... perbefogását részletesen ismerteti a kísérő tanulmány. Nem ártott volna azonban feltüntetni – Rejtő István és Markovits Györgyi írásain kívül – azt a forrást, ahol a tájékozódni kívánó olvasó a periratokat megtalálhatja: Hajdu Tibor és Rákosi Sándor publikációját (PárttörtK., 1958. 1. sz.). Annál is inkább, mert akkor talán nehezebben kerül bele a tanulmány szövegébe az a jogi képtelenség, miszerint „... a Kúria ítéletét a Büntetőtörvényszék... jogerősnek nyilvánította”. (17. l.) Alsóbb fórum sehogyan sem nyilváníthatja jogerősnek a legfel-

sőbb fórum, azaz a Kúria (természetesen már jogerős) ítéletét. A publikált periratokból világosan kiderül, hogy a Kúria ítélete után az *elkobzást* mondta ki az abban illetékes Büntetőtörvényszék ítélete.

Lehet, ildomtalan volt a hibák, tévedések felsorolásával kezdeni: ezek mit sem változtatnak azon, hogy nemcsak hasznos, de érdekesítő olvasmányt tart az olvasó kezében. A verseskötet korabeli fogadtatását taglaló fejezetre is áll ez: a kortárs kritikusok egy részének, így például Féja Géának, Fenyő Lászlónak rosszindulatú elfogultsággal vegyes értetlensége mellett felvillantja Dzsida Jenő és Fábry Zoltán rokonszenvező sorait is.

Szabolcsi Miklós a kötet verseit értékeli, s helyezi el azokat a költő oeuvre-jében. A régebbi (az ötvenes évekbeli) értékelést meghaladva nem idealizálja túl a kötetet: „Jelentős állomás – írja – az érett költészet nyitánya, egyszersmind a fiatalkori költészet zárása. Akkor fog majd igazi, nagy mélységekbe alászállani s felszárnyalni igazi magasságokba, amikor a forradalom reménye alábbhagy, és keményen-keservesen számot kell vetnie a keserű helyzettel: s feldereng tompán a *Külvárosi éj*.” (31. l.) E higgadt méltatás nem csupán egy korábbi időszak értékeléséhez viszonyítva tűnik jogosultnak. Napjainkban inkább a kései versek felől közelítjük meg József Attila költészetét. Nem tévesztjük-e eközben esetleg szem elől költészetének kontinuitását? A banálisnak tűnő igazságot – hogy *Döntsd a tőkét* . . . nyilván nem zenitje József Attila költői pályájának, de ugyanakkor szerves része annak – nem ártott a faksimile kötet kiadásával is hangsúlyozni.

S míg változatlanul dűl a vita akörül, hogy József Attila (és más klasszikus költőink) verseit időrendben, avagy a költő által összeállított kötetek alapján kell-e az olvasóközönségnek átnyújtani, a jubileumi évben megjelent két hasonló kötet egy (lehet, hogy megalkuvónak tűnő, de kézenfekvő) közvetlen megoldás lehetőségét is sugallja: nem lehetne – a szigorú időrendet követő kiadások mellett – megjelentetni (akár egy kartontokba helyezve, mint Vargha Balázs tette a Csokonai-kötetekkel) József Attila valamennyi, életében megjelent verseskötetének hasonmását? A költő olvasói bizonyára örömmel helyeznének el egy ilyen kiadványt könyvespolcukon, s a kutatók is haszonnal forgatnák.

Szöke György

Lengyel Balázs: *Közelképek*. Bp. 1979. Szépirodalmi K. 497 l.

Több mint harminc év kritikai, publicisztikai terméséből válogatta Lengyel Balázs a *Közelképek* tanulmánykötetét. Az egyes írások végén néhol dátummal jelölte az első megjelenés évet (ebbe van némi következetlenség, hiszen az eligazodás érdekében jobb lett volna mindenhol odaírni az évszámot), mintegy figyelmeztetve, alkalmasint hasznos az adott év más megközelítéseivel szembesíteni megállapításait. Különösen akkor, ha vitatott kérdésekről szól. 1958-as keltezésű például a *Kassák-parabola* című esszé. Akkor méltán beszélhetett arról, hogy „irodalmunk útjelző” egyéniségének az életműve és hatása nem kapott még megfelelő értékelést. A művészi és emberi példaadás kutatása, dokumentálása azóta több könyvben, nagyívű tanulmányban, cikkben megtörtént (s várhatóan folytatódik). Ez önmagában igazolja Lengyel meglátását, ti. az összevetésekből látható, honnan indult az irodalomtörténet a „százados jelentőségű” alkotó megítélésében. Ezzel együtt az *Esszék, elemzések* ciklus más írásaiból mérhető meg, hogy a szerző erőteljes szuggesztivitással szövegezte a számát fontos jelenségekről, észrevehető, mikor ismerte fel az előremutató, a mai helyzethez vezető vonásokat.

Ide kapcsolódik még *Az ifjúsági irodalomról* ciklus. Nem csupán azért, mert a szerző az ifjúsági könyvkiadó szerkesztője és ekként belülről, mondhatni az igények és a lehetőségek fókuszából ír. Ismert, hogy ma már klasszikus remekművek váltak gyermekolvasmánnyá, ugyanakkor az is, hogy mennyi rossz vélekedés, téves beidegződés hagyományozódott ezen a téren. Sokszor szerzői gyakorlat erősítette meg, szét kell választani a gyermek- és a felnőtt-irodalmat. Lengyel viszont – másokkal együtt – azt hangoztatta, nem elválasztani, inkább egybekapcsolni, összefogni szükséges. Ebben a kérdéskörben is korábbi állapotot tükröznek írásai. Azt a vitát, amelyik hozzájárult, hogy megkérdőjelezhetetlen alapmegállapítássá vált: nincsenek külön-külön esztétikai törvények, „csak egységes irodalom van” (389. l.).

Lengyel elemzéseiből nyilvánvaló, hogy semmivel sem indokolható a „földhöz tapadt” író munkája. A meglévő és újratermelő rossz, gyengébb műveknek nem lehet menlevél, hogy az élet alapjellemeik, -helyzetek, cselekmény-sémák tekintetében ismétlődik. Az utóbbi téves értelmezéséből született az olyan elmélet, amelyik

szerint a „friss tudatnak” – minthogy először látja a világot – elsüthető a férccel készült alkotás. Ezek elutasításán túl arra is van néhány ötlete, milyenekkel kell többlet foglalkozni. Jelentős esszéiben veti össze a történelmi igazságot és az írói képzeletet az *Egri csillagok*ban. Elsősorban az alakok foglalkoztatják, mennyire hiteles Bornemissa, Dobó, Jumurdsák és a többiek rajza. Emellett arra keresett választ, hogy a leírt események megtörténhettek-e úgy, amiként olvashatók. Sokminden szóbakerül itt, a korfestés, az újratereztetés „csodája”, a regényesítés meg az, hogy mindezzel a XVI. század lényegét mutatta meg az író. Hiányolható viszont, hogy – Tinódi krónikájának megemlégtésén túl – utalás sem történt arra, milyen történelmi források alapján dolgozott Lengyel, milyen dokumentumok, feldolgozások nyomán végezte az elemzést?

A *Közelképek* szerzője legtöbbit a lírával foglalkozik. Meg kell említeni, hogy 1948-ban már megjelent egy könyve *A mai magyar líra* címmel, továbbá, hogy jelenkorunk költői természetét értékelte *Verseskönyvről verseskönyvre* (1977) kötete. A kettő együtt arra utal, hogy Lengyel a történelmi szálakhoz köti a mai jelenségeket. S valóban ezt látjuk tanulmánygyűjteményében. Az előbbiekhöz kapcsolódó portrészorozattal hozza közel a *Nyugat* harmadik nemzedékének néhány tagját (hiányolható ugyan Kiss Tamás, Csorba Győző és mások arcképe, de a választás nyilván egyéni ízlés alapján történt). Róluk és az *Újhold* poétáiról készült írásai mindig elemzések. Jó példáit adják annak, miként lehet az esztétikai hatás elemeit fejtegetni, a megszemlélt részletekből hogyan kell elindulni az egészhez. Tárgyhű magyarázatokkal törekszik feltárni a versvilág titkait, az élmény és az alkotás kapcsolódási pontjait, s azt is, milyen stációja az előrehaladásnak a vizsgált mű. A belelátás és a túlértékelés óhatatlanul jelentkező veszélyével szemben az

önellenőrzés eszközét alkalmazza. Mégis meg kell jegyezni, hogy az értelmező hév olykor túlságosan hatalmába kerítette. Néhol – mint Dsida Jenő költői arcképén, Pap Károly regényénél – többlet lát a valóságos értéknél, megemelt viszonyrendszerbe helyezve szemléli.

A verselemzéséknél különösen érezhető a mértéktartásra törekvés. Könyvében Lengyel maga fogalmazta meg többször, hogy ritka az a költő, akit egyetlen – akár jól kiválasztott – verssel jellemezni lehet. Mindenképpen arányeltolódást eredményez – még összefoglaló nagy művek esetében is – a hosszabb méltatás. Az elemző ízléstípusa magas mércéjű. Ugyanakkor a többféle elgondolással és műalkotással történő szembesülés kételyeket ébresztett, és ezeknek Lengyel Balázs hangot ad: „modern költői módszernek felfejtésére tett kísérlet – értékelés nélkül” – mondja egy helyen (327. o.), másutt: „Illyés Gyula ezt talán nem így, nem ennyire gondolja” (180. o.). A kétségekben persze nem hibát, inkább a más megközelítésekkel szembeni nyitottságot kell látni.

Egyes írásokban szövegközi utalások formájában jelentkezik a helyreigazító szándék. Legyen szó fogalom félreértéséről (amilyen az objektíváló verstípus tartalma), lírikusok jellemzéséről (bizonyítható-e az egy-két szavas besoroló minősítés) vagy hibás értelmezésről (amilyen Kemény János önéletrajzi írásának megítélése), a szerző azonos kritikai élel mutat rá és hív fel a korrigálásra. Egyik portréjában például azt mondja, Babits *A lírikus epilógja* című versét immár a tankönyvekig leülepedetten érti félre és magyarázza a verssel ellentétes gondolatokkal az irodalomtörténet. Mindezekből nyilvánvaló, hogy Lengyel Balázs határozott állásfoglalással fejt ki mindazt, amit ízlése alapján fontosnak tart irodalomtörténeti múltjából és jelenéből.

Laczkó András